
Civiele verdediging in het tijdperk van de wederopbouw

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Tine van Merwijk

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

ONDERZOEK
IN
CULTUURLAND-
SCHAP

DECEMBER 2007/ZEIST

Dit rapport is tot stand gekomen in samenwerking met M. A. Witte, voorzitter van de Nationale Collectie Bescherming Bevolking (NCBB) en G. P. Koppers, directeur van het Nationaal Brandweerddocumentatiecentrum (NBDC) in opdracht van het Project Wederopbouw van de Rijksdienst voor Archeologie, cultuurlandschap en monumenten (RACM)

AFBEELDING VOORPAGINA

OEFENRUINE VAN DE DIENST
BESCHERMING BEVOLKING
A-KRING ZUIDHOLLAND-B TE
RIJSWIJK. OPLEIDEN VAN DE
BB NOODWACHERS VOOR HUN
TAKEN IN EEN REALISTISCHE
OMGEVING. DE OEFENRUINE IS
GEBOUWD IN 1955 EN MAAKT
DEEL UIT VAN HET BB
COMPLEX 'OVERVOORDE'

VOORWOORD	03
HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	05
1.1 Doelstelling en context van het onderzoek	05
1.2 werkwijze	07
HOOFDSTUK 2 VAN LUCHTBESCHERMING NAAR CIVIELE VERDEDIGING	09
2.1 De luchtbeschermingsdienst (LBD)	10
2.2 De start van de organisatie Bescherming Bevolking (BB)	18
2.3 Een ommekeer voor de civiele verdedigingsvoorbereidingen	20
2.4 Civiele verdediging en haar voorbereidingen	23
HOOFDSTUK 3 BOUWEN VOOR DE CIVIELE VERDEDIGING	31
3.1 Fase 1 Particulier initiatief en de commandopost in bestaand object (1952 – 1961)	31
3.2 Fase 2 Het beschermde onderkomen en de atoombestendige commandopost (1961 – 1985)	35
3.3 diverse bouwwerken civiele verdediging	43
3.4 schuilgelegenheid	54
HOOFDSTUK 4 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	66
BIJLAGEN	67

AFBEELDING 001

TEKST BIJ DE INGANG

PORTIERSLOGE PCCV/PCBB

MIDDELBURG

Voorwoord

Voor u ligt het rapport civiele verdediging in het tijdperk van de Wederopbouw (1940-1965).

Een mijlpaal in meerdere opzichten.

Over de Bescherming Bevolking zijn (m)eerde publicaties verschenen, maar niet eerder is er een studie uitgevoerd naar het gebouwde erfgoed van de civiele verdediging vanuit een breed perspectief.

Ook vanuit ander opzicht is sprake van een mijlpaal. Het rapport is één van de ca. 25 categoriale studies die door de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM, voordien de RDMZ) sinds 2001 in het kader van het project Wederopbouw zijn uitgevoerd.

Daarmee is het project eind 2007 formeel afgesloten maar niet gezegd is dat dit ook de laatste wederopbouwstudie is. De uitgevoerde onderzoeken dekken weliswaar belangrijke delen van het wederopbouwerfgoed af, maar er liggen nog schatten aan verborgen kennis te wachten op ontdekking.

Dat gold zeker ook voor het voorliggende onderzoek naar het erfgoed van de civiele verdediging, dat voor de niet-ingewijden één grote ontdekkingsreis was.

In de tweede helft van de twintigste eeuw is er een enorme bouwactiviteit geweest om de veiligheid van de bevolking te verzekeren in situaties van dreigend gevaar, rampen of oorlog. Voor een groot deel ondergronds, onzichtbaar en niet vrij toegankelijk is hierover in de (vak)literatuur maar weinig terug te vinden.

Dit onderzoek draagt dan ook sterk het karakter van een eerste verkenning, maar één die naar meer smaakt. Zeker als er in de toekomst moet worden besloten over de cultuurhistorische waardestelling van wat resteert, is een grondige kennisverdieping noodzakelijk. Dat hoort bij het reguliere werk van de RACM, maar daarbij is samenwerking met anderen onmisbaar.

Dit geldt in het bijzonder voor de Stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking, de NCBB: zonder haar enorme kennis en gedreven inzet zou deze studie nooit tot stand gekomen zijn.

Zoals het ook haar verdienste is, dat de voormalige commandopost van de A-kring Zuid-Holland-b op het landgoed Overvoorde te Rijswijk zo volledig is heringericht, dat een argeloze bezoeker bij binnenkomst door het gevoel wordt bekropen, dat de vijand elk moment kan binnen vallen. Kortom, een monument voor de historie van de civiele verdediging dat voor huidige én toekomstige generaties de herinnering aan de Koude Oorlog levend houdt!

Peter Nijhof,

Projectleider Wederopbouw, RACM
Zeist, december 2007

AFBEELDING 001A

INGANG COMMANDOPOST BB

COMPLEX OVERVOORDE

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 DOELSTELLING EN CONTEXT VAN HET ONDERZOEK

DOELSTELLING

Anders dan de overige delen in de reeks categoriale studies betreffende de wederopbouwperiode is deze studie niet gewijd aan één specifiek architectonisch fenomeen, maar wordt aandacht besteed aan de invloed van de bouwactiviteiten die zijn verricht in het kader van de civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland.

De bouwactiviteiten zijn deels aanpassingen binnen bestaande bouwwerken en deels zeer specifieke taakgerichte bouwobjecten. Hierbij moet men denken aan o.a. commandoposten, openbare en particuliere schuilgelegenheden, bestuursonderkomens, magazijnen, ziekenhuizen, kunstbergplaatsen en opleidingscentra.

Door de grote diversiteit van gebouwtypes wijkt dit rapport af van de voorgaande studies; het heeft een verkennend karakter, zonder de gebruikelijke inventarisatie en preselectie op basis van de literatuur.

De eerste doelstelling van deze studie is om vanuit een architectuurhistorische invalshoek interesse te wekken voor het fenomeen civiele verdediging en haar invloed op bouwopdrachten bij diverse bouwwerken.

De tweede doelstelling is het belang om de cultuurhistorische waarde van de civiele verdediging in relatie tot de periode van de 'Koude Oorlog' te verkennen en te stimuleren.

Doordat de civiele verdedigingsvoorbereiding grotendeels buiten het gezichtsveld van de bevolking heeft plaatsgevonden, is het fenomeen civiele verdediging slechts in een kleine kring bekend.

Deze studie geeft inzicht in het tijdframe, ontwikkeling en argumenten om de voortbrengselen van de civiele verdediging te beschouwen als volwaardig 'nieuw erfgoed' dat in de toekomst mogelijk voor bescherming in aanmerking komt.

Naast deze specifiek op dit onderwerp gerichte doelstellingen beoogt de RACM met het onderzoek naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode een vierledig algemeen doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode, dat toegankelijk is voor RACM-medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers.

- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid.
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis.
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief.

Bij het onderzoek voor dit rapport is niet gestreefd naar een landelijk dekkend en uitputtend overzicht. Het uitgangspunt van deze studie is om aan de hand van de vakliteratuur uit de wederopbouwperiode tot een representatief beeld en een verkenning te komen van de aan de Koude Oorlog gerelateerde gebouwde erfgoed van de civiele verdediging. Het geeft een eerste aanzet tot het waarderen en -in de toekomst- selecteren van de uiteenlopende bouwtypen van deze organisatie.

PROCES EN BETROKKENEN

Dit rapport over de bouwactiviteiten van de civiele verdediging tijdens de wederopbouwperiode is samengesteld door freelance architectuurhistoricus mw. Drs. Tine van Merwijk, in opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de RACM. Zoals vastgelegd in de onderzoeksnota Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965 (RACM 26 juni 2001), is voor dit onderzoek een Begeleidingscommissie ingesteld. Deze commissie bestaat uit de volgende personen met kennis op het gebied van de bouw en architectuur van, en beleidsmatige aspecten betreffende (naoorlogse) huisvesting van de civiele verdediging:

- Dhr. Drs. Ing. M. A. Witte, voorzitter van de Stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking (NCBB)
- Dhr. G. P. Koppers, directeur van het Nationaal Brandweerdocumentatiecentrum (NBDC)
- Dhr. Ing. P. G. Doolaard, oud-medewerker instandhouding RACM. specialist brandpreventie, bliksembeveiliging en cultuurbescherming
- Dhr. Drs. P. Nijhof, projectleider Wederopbouw RACM. Seniorspecialist industrieel erfgoed en weg- en waterbouw

De Begeleidingscommissie staat onder voorzitterschap van P. Nijhof. Gedurende de looptijd van het onderzoek naar objecten van de civiele verdediging is de begeleidingscommissie enkele keren bijeen gekomen.

LEESWIJZER

Door de geschetste complexiteit van het onderwerp en de voorgenomen synthese van de architectuur- en cultuurhistorische werkwijze heeft dit rapport een aangepaste vorm en inhoud gekregen. Deze zijn bepaald door de opdrachtgever, RACM (projectteam Wederopbouw) en de samenstellers. De heren Witte en Koppers hebben bijdragen voor de tekst en illustraties aangeleverd; de heren Nijhof en Doolaard hebben hoofdzakelijk ‘meege-dacht’ en geredigeerd; mw. Van Merwijk heeft het rapport samengesteld.

De geraadpleegde publicaties en artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken: een chronologisch opgezet hoofdstuk

over de ontwikkeling naar een civiele verdediging in Nederland in relatie met de ontwikkelingen uit de wederopbouwperiode in Nederland (hoofdstuk 2).

In hoofdstuk 3 is het eerste uitgangspunt *het wat, waarom en hoe* uitgewerkt. Dit gebeurt onder andere door het geven van per periode gerangschikte voorbeelden in een thematisch gestructureerd verhaal over de ontwikkeling vanaf 1945. Beide hoofdstukken vormen het inhoudelijke referentiekader van deze studie waarbinnen de objecten van de civiele verdedigingsvoorbereiding geplaatst en begrepen kunnen worden.

Binnen de voorbereidingen van de civiele verdediging in Nederland neemt de organisatie Bescherming Bevolking (BB) een bijzondere plaats in. Juist door haar operationele taken en haar maatschappelijke aanwezigheid en zichtbaarheid wordt extra aandacht besteed aan deze organisatie. Dat gebeurt vooral omdat ten behoeve van deze organisatie de meest specifieke onderkomens gebouwd zijn. Deze bouwactiviteiten laten zeer goed de ontwikkeling van de civiele verdediging zien in relatie tot de ontwikkelingen binnen de politiek van de Koude Oorlog.

Het rapport wordt afgesloten met enkele bijlagen met onder meer een literatuurlijst en adresgegevens.

1.2 WERKWIJZE

(LITERATUUR-)ONDERZOEK

Voorafgaande aan dit onderzoek hebben M. A. Witte en G. P. Koppers algemene literatuur over civiele verdediging bestudeerd in specifieke vaktijdschriften uit de wederopbouwperiode. Diverse representatieve objecten van de civiele verdediging zijn bezocht.

In Nederland is in de naoorlogse literatuur weinig gepubliceerd over de objecten van de civiele verdediging. Alleen de specifieke vaktijdschriften zoals *De Vierde Macht*, *Civiele Verdediging*, *Noodzaak* en het tijdschrift voor de organisatie Bescherming Bevolking: *De Paladijn* (Zie bijlage 3, 'stamboom van de Nederlandse vakbladen op het gebied van brand- en rampenbestrijding') bevatten artikelen over de bouw en/of inrichting van bouwwerken voor de civiele verdediging. In die tijdschriften komen tevens artikelen voor over particuliere- al dan niet geïmproviseerde- schuilgelegenheden en advertenties met voorbeelden daarvan.

Naast de tijdschriften bestaan er richtlijnen vanuit de Rijksoverheid voor o.a. gemeentelijke instellingen, ziekenhuizen, waterleidingbedrijven, transport en agrarische sector (Zie bijlage 4, Publicaties Ministerie van Binnenlandse Zaken met betrekking tot Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging). Eind jaren vijftig wordt duidelijk gezocht naar aanpassingen om de effecten van het gebruik van atoomwapens tegen te gaan. Een degelijke studie, die aan de basis staat van het nieuwe bouwen, is het rapport: *Constructie van schuilplaatsen* geschreven door Kolonel C. Schep (zie bijlage 1 literatuur).

In het buitenland, voornamelijk in de Verenigde Staten, verschijnt ook veel (technische) literatuur over schuilgelegenheden en bouwkundige aanpassingen.

OBJECTBEZOEK

De Stichting NCBB is al enige tijd actief met het inventariseren, bezoeken, beschrijven en fotografisch vastleggen van de objecten van de civiele verdediging welke resultaten in de bijlagen worden vermeld. Voor dit rapport is gebruik gemaakt van deze aanwezige informatie en waar nodig zijn aanvullende bezoeken en onderzoeken verricht.

Hoofdstuk 2 Van luchtbescherming naar civiele verdediging

INLEIDING

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleek dat een strijd zich niet langer alleen op de slagvelden af zou spelen, maar dat ook de burgerbevolking betrokken zou kunnen worden door aanvallen uit de lucht en artilleriebeschietingen. Op aandrang vanuit de militaire hoek wordt hierover ook in Nederland nagedacht. Dat resulteert in 1936 in een Wet over de luchtbescherming, waarin gemeenten worden ingedeeld in gevarenklassen en tal van organisatorische en technische voorzorgsmaatregelen worden voorgeschreven. Bovendien wordt een Rijksinspectie voor de Luchtbescherming opgericht, die vele richtlijnen en later voorschriften geeft op het gebied van de organisatie, verduistering en schuilgelegenheden.

Ondertussen is in 1934 al een Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming (NVL) opgericht, die zich in eerste instantie ontpopt als studievereniging en later ook de propaganda voor zijn rekening neemt. De NVL kan zich na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verheugen in een stijging van het aantal leden, vooral vanaf het moment dat het lidmaatschap verplicht wordt voor vrijwillige en latere beroepsluchtbeschermers. In 1942 wordt de NVL geïncorporeerd bij de Hoofdinspectie voor de Luchtbescherming.

Door de kwalijke gedragingen van de bewakingsdienst, de latere ordedienst en een onderdeel van de luchtbeschermingsdienst evenals de grote loyaliteit van de hoofdinspectie aan de bezetter, komt de LBD in een kwaad daglicht te staan en wordt deze onmiddellijk na het einde van de oorlog opgeheven.

De euforie over de vrede is van korte duur. In 1948 worden al studies verricht naar wat men toen de ‘burgerlijke verdediging’ noemde. Deze richten zich op eigen ervaringen én die van Groot-Brittannië en Duitsland voor de opbouw van een nieuwe organisatie ter bestrijding van de gevolgen van een oorlog. Daarbij worden vooral de aspecten voortzetting van het maatschappelijke leven, voedselvoorziening, schuilgelegenheid, opvang en evacuatie betrokken. Daarnaast richten deze studies zich ook op effectieve manieren om de gevolgen van luchtaanvallen te bestrijden in de vorm van een brandweer, reddingsdienst en geneeskundige hulpverlening. In 1950 wordt een commissie met een eerste plan voor een dergelijke organisatie van burgerlijke verdediging ingesteld. Zij ontwerpt voor de bestrijding van de gevolgen van oorlogshandelingen een organisatie: Bescherming Bevolking, compleet met een bevelstructuur en overzicht van benodigde menselijke en materiële middelen.

In 1952 stelt de commissie de benodigde wetten samen en eind 1952 kan

worden begonnen met de opbouw en werving.

Tevens worden systematisch technische voorzieningen ter bescherming van het eigen achterland getroffen. De civiele verdediging, zoals het gehele complex aan voorzorgsmaatregelen gaat heten, strekt zich op het laatst uit tot over elk onderdeel van het maatschappelijke leven waarvan instandhouding, voortzetting of snel herstel in geval van oorlog noodzakelijk wordt geacht.

2.1 DE LUCHTBESCHERMINGSDIENST (LBD)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ziet het Nederlandse Roode Kruis zijn oorspronkelijke werkveld verschuiven en worden lokaal Burgerwachten opgericht ter versterking van de orde- en gezagstaken. Zij dragen tevens zorg voor hulpverlening aan burgers.

Bezitters van auto's (toen nog redelijk zeldzaam) melden zich aan voor transportcolonnes. Bij sommige Burgerwachten worden EHBO- en zelfs brandweerafdelingen opgericht.

AFBEDING 002

WERVINGSPOSTER BB

1957

AFBEELDING 003

BRANDWEER-BURGERWACHT

1919

Het bombardement op Guernica tijdens de Spaanse burgeroorlog in april 1937 gaf een extra stimulans om zich met de bescherming van de burgerbevolking bezig te houden.

In sommige kringen heeft men zich al vanaf 1927 in Nederland verdiept in dit vraagstuk. Vooral vanuit de militaire hoek klinkt de roep om aandacht voor de luchtbescherming. Onder luchtbescherming verstaat men de burgerlijke weerbaarheid tegen luchtaanvallen als aanvulling op de militaire luchtafweer. In dat jaar en in 1931 worden door het Ministerie van Defensie aanwijzingen of handreikingen voor bestuurders gedrukt en verspreid. Later

neemt de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming (NVL) die rol over.

In 1936 verschijnen wetten en een speciale inspectie die de luchtbescherming regelen. Met subsidie van het rijk worden door de NVL allerlei vlugschriften, brochures, boeken en tijdschriften uitgegeven die bewustwording voor en kennis over de luchtbescherming moeten vergroten.

AFBEELDING 004

POSTER LUCHTBESCHER-

MINGSTENTOONSTELLING 1939

Tegelijkertijd komt van de zijde van de nieuwe inspectie, vallend onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken, een stroom aan richtlijnen op het gebied van organisatie en technische voorzieningen. Daarbij richt de inspectie zich vooral op bestuur en luchtbeschermingsdiensten en de NVL op burgers en individuele luchtbeschermers.

Na de Luchtbeschermingswet van 1936 worden in tal van plaatsen - vooral die in de wet aangemerkt zijn als mogelijk doel - vrijwillige luchtbeschermingsdiensten opgericht. Het accent ligt op de brandweer, geneeskundige dienst, opbouw- en hersteldienst, gasbescherming en de bescherming van vitale installaties, diensten en bedrijven.

Na de capitulatie in mei 1940 blijven vooral in grote gemeenten veel mensen in dienst van de Luchtbescherming. De meeste krijgen een aanstelling 'voor de duur van de oorlog', die optimistisch genoeg niet lang wordt ingeschat.

AFBEELDING 005

HULPBRANDWEER MIDDENWEG

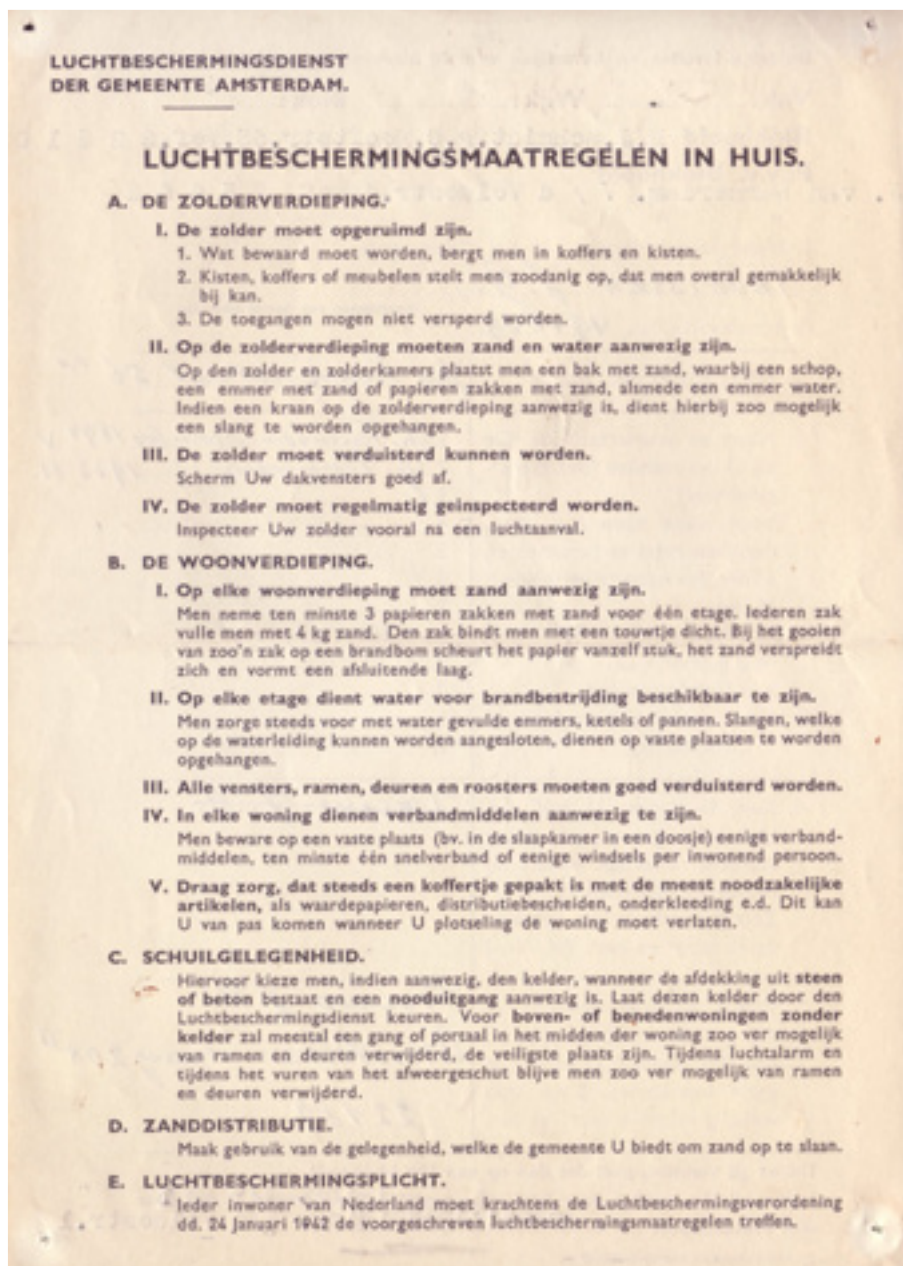
AMSTERDAM 1940

De vrijwillige luchtbeschermingsbrandweren worden als hulpbrandweer aan de vaste brandweerkorpsen toegevoegd, de geneeskundige dienst gekoppeld aan de GGD-en. De individuele zelfbescherming die in blokken, wijken en vakken ingedeeld wordt krijgt veel aandacht. Bovendien wordt een orde-dienst toegevoegd aan de luchtbeschermingsorganisatie, die de opgeheven plaatselijke burgerwachten vervangt en opereert onder de politie.

De Luchtbeschermingswet van 1936 wordt in 1942 vervangen door een luchtbeschermingsverordening van de bezetter en wordt naar Duits model ingericht. De inspectie – nu als hoofdinspectie – komt te vallen onder het departement van Justitie. De NVL wordt als zodanig opgeheven en al haar werkzaamheden overgeheveld naar de Rijksinspectie voor de Luchtbescherming. Vanaf dat moment krijgen de richtlijnen van de inspectie meer de vorm van afdwingbare voorschriften.

De naleving van deze richtlijnen wordt streng gecontroleerd en gesanctioneerd. Bovendien wordt een luchtbeschermingsplicht ingevoerd; iedere burger kan worden opgeroepen om dienst te nemen bij de luchtbescherming. Vooral voor het opvullen van de blokorganisaties is dat van belang. Door allerlei andere bezettingsmaatregelen ontstaat een tekort aan gezonde mannen uit de maatschappij die als krijgsgevangene, door de arbeidsinzet of door onderduiking niet beschikbaar zijn.

AFBEELDING 006

VOORSCHRIFTEN IN; WENKEN

1943

Vrijwel direct na de bevrijding wordt de luchtbeschermingsdienst opgeheven. De inspectie wordt samengevoegd met die van het Brandweerwezen. Het hoofd van de Inspectie voor de Luchtbescherming, die al vanaf 1940 met veel enthousiasme aan allerlei bezettingsmaatregelen heeft meegewerkt, wordt onmiddellijk gearresteerd. Het optreden van zowel de ordedienst als de hoofdinspecteur voor de luchtbescherming zorgt ervoor dat het aantal verwijzingen naar deze organisaties in plannen en toekomstige ontwikkelingen tot een minimum wordt beperkt.

Een uitzondering hierop zijn de luchtbeschermingsploegen in het bevrijde zuiden. Deze luchtbeschermingsploegen hebben zich vanaf september 1944 georganiseerd in hulpverleningscolonnen. Zij maken de door gevechten

gehavende steden weer leefbaar en helpen bij de bevoorrading van het uitgehongerde westen.

AFBEELDING 007
BRANDWEER 1940

Na het einde van de oorlog blijft een deel van die colonnes in dienst als Hulpverleningsdienst. Deze dienst krijgt onder andere de taak bommen en munitie te ruimen. Later wordt zij onderdeel van de (onder)afdeling organisatie Bescherming Bevolking van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en zal tot 1 januari 1973 bestaan.

DE OPMAAT TOT EEN DERDE WERELDOORLOG, DE 'KOUDE OORLOG'

De zwaar bevochten vrede blijkt niet zo definitief te zijn als iedereen gehoopt had. Vrij snel lopen de spanningen, veroorzaakt door wantrouwen, misverstanden, tegenstrijdige ideologieën en verschillende interpretaties van gesloten overeenkomsten tussen Amerika, Engeland, Frankrijk en Rusland op. De Noord-Atlantische Verdragsorganisatie wordt opgericht (1949). De lidstaten van de NAVO komen overeen dat een aanval op één, een aanval op 'allen' is. In Oost-Europa neemt de invloed van de Sovjet-Unie toe. Door het isoleren van Berlijn en de voorgenomen bouw van raketbases op Cuba lijkt het erop dat het uitbreken van een nieuwe oorlog slechts een kwestie van tijd is.

Beide wereldgrootmachten werken aan een verdere ontwikkeling van de atoombom. De wapenwedloop leidt tot een situatie waarin een totale vernietiging van de aarde mogelijk lijkt.

AFBEELDING 008

POSTER ONTWIKKELING DER
VERNIETINGSTECHNIEK IN:
WEGWIJZER BESCHERMING
BEVOLKING 1958

Pas na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de val van de DDR met als symbool het afbreken van de Berlijnse Muur, november 1989 komt een einde aan een bijzondere periode.

Deze periode van toenemende wereldomvattende spanning wordt de Koude Oorlog genoemd

VAN CIVIL DEFENCE NAAR CIVIELE VERDEDIGING

De toenemende spanning in de wereld verontrust ook Nederland.

In 1947 wordt de ‘Commissie ter voorbereiding ener Wettelijk regeling van de rampenbestrijding en de burgerlijke verdediging’ aangesteld. Onder leiding van de voorzitter mr. F. R. Mijnlieff wordt op 22 december 1947 een rapport uitgebracht waarin de commissie een pleidooi houdt voor de instelling van een Rijksrampenraad en een vrijwilligersorganisatie op lokaal niveau, samenwerkend in een kringverband. Een ontwerpwet Rampenbestrijding en Burgerlijke Verdediging wordt als bijlage bij het rapport van de commissie gevoegd. De commissie ziet de redding en de eerste hulp aan slachtoffers van luchtaanvallen als onderdeel van een groter geheel, de ‘Civil Defence’. Niet alleen de luchtbescherming krijgt aandacht, maar ook het herstel, wederopbouw, opvang van slachtoffers, onderdak, voedselvoorziening en tal van andere zaken, die het maatschappelijke leven zo goed mogelijk op gang moeten houden. Het rapport berust voor een deel op de ervaring met de luchtbeschermingsdienst en voor een deel op de kennis en ervaringen die de ‘Civil Defence’ organisatie uit Engeland en Duitsland opgedaan heeft gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Met vallen en opstaan zet men in Engeland de uitgebreide hulpverleningsorganisatie op daartoe gedwongen door de langdurige bombardementen van de Duitse Luftwaffe. Getrainde burgers bieden hulp bij brandbestrijding, redding en medische verzorging. Deze snelle lokale inzet zorgt voor een beperking van de schade en heeft een positief effect op de moraal van de burger. Hetzelfde gebeurt in Duitsland dat vooral aan het einde van de Tweede Wereldoorlog door de geallieerden veelvuldig gebombardeerd wordt. In beide landen worden deze organisaties Civiele Verdediging genoemd.

In de eerste fase van de ontwikkeling van de civiele verdediging in Nederland, gebaseerd op het rapport van de voorbereidingscommissie Burgerlijke Verdediging, neemt het opzetten van een organisatie die zich gaat inzetten op de gebieden van redding, herstel, wederopbouw, opvang van slachtoffers een belangrijke plaats in. De naam voor deze nieuwe organisatie luidt: Bescherming Bevolking. Deze zorgvuldig gekozen naam moest alle verwijzingen naar de Luchtbeschermingsdienst vermijden. De afkorting ‘BB’ liet zich ook gemakkelijk gebruiken bij slogans als ‘Burgers voor Burgers’.

AFBEELDING 009

LUCHTBESCHERMINGSDIENST

VAN DE VLIEGTUIGFABRIEK

FOKKER AMSTERDAM-(NOORD)

1940

AFBEELDING 010

POSTER BB WAAKT 1953

De tweede pijler van de civiele verdedigingsvoorbereiding is het schuilgelegenheidsbeleid. Onder die noemer wordt een start gemaakt met de bouw van schuilgelegenheden.

Bij het toenemen van de dreiging van een mogelijke atoomoorlog begin jaren zestig, verandert de aandacht van de civiele verdediging totaal. Deze tweede fase brengt vele ingrijpende maatregelen met zich mee. Juist in deze tweede fase vindt het oprichten van de markante civiele verdedigingsobjecten plaats.

2.2 DE START VAN DE ORGANISATIE BESCHERMING BEVOLKING (BB)

DOELSTELLINGEN

De militaire veronderstelling van 1950 bepaalt mede voor een belangrijk deel de constructie van de nieuw te vormen BB. Men verwacht dat de nadruk komt te liggen op een luchtoorlog en dat de aanvalsmiddelen niet veel veranderen t.o.v. het materiaal dat toegepast is gedurende de Tweede wereldoorlog. Vliegtuigen zullen over conventionele bommenlasten blijven beschikken.

Medio 1950 wordt door de minister van Binnenlandse Zaken een Coördinatiecommissie Burgerlijke Verdediging geïnstalleerd. Met de militaire veronderstellingen als bron en kijkende naar de voorbeeldlanden Engeland en Duitsland stelt de coördinatiecommissie zich het antwoord op de volgende twee vragen ten doel:

AFBEELDING 011

KRINGINDELING NEDERLAND

1952

1. Welke functie zal Nederland hebben in geval een nieuwe oorlog uitbreekt?
2. Welke aanvalsmiddelen zal de mogelijke vijand kunnen inzetten en tegen welke doelen zullen zij het meest waarschijnlijk worden ingezet?

Ad 1. De commissie stelt vast dat bij een eventuele nieuwe oorlog Nederland door de aanwezige havencapaciteit en het uitgebreide wegennet een functie zal vervullen als belangrijk doorvoerland.

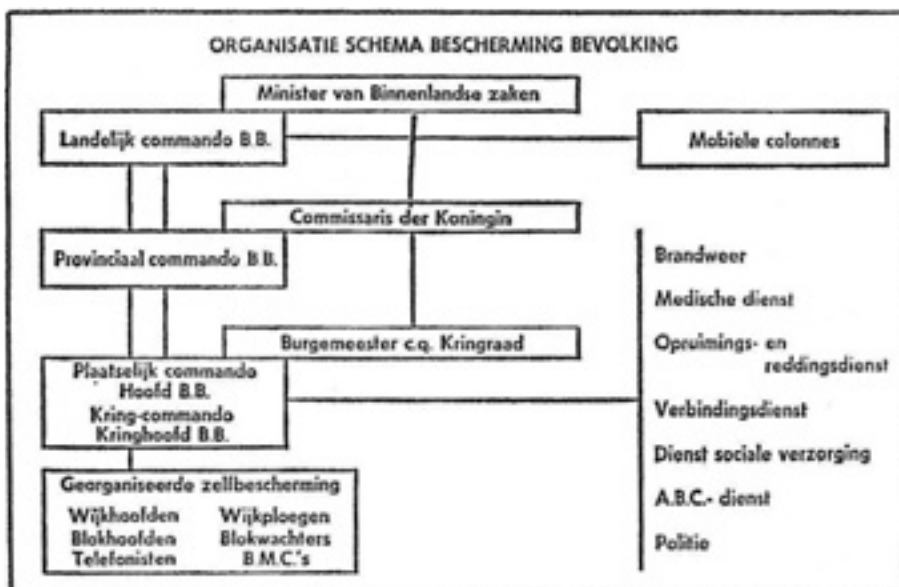
Ad 2. De commissie verwacht geen andere aanvalsmiddelen dan waarover de geallieerden ook beschikten. Kernwapens worden (nog) niet gezien als een reële dreiging.

De commissie definieert 42 'gevaaraantrekkende' doelen, de zogenaamde A-gebieden zoals grote havens, regeringscentrum, grote industriecentra en grote bevolkingscentra. Wat rest zijn 70 B-gebieden.

OMSCHRIJVING VAN DE TAKEN

Bij het omschrijven van de taken waaraan een toekomstige organisatie Bescherming Bevolking moet voldoen, wordt veel aandacht besteed aan de 'Georganiseerde Zelfbescherming (GZB)'.

De nadruk ligt op een lokale organisatie. Elke gemeente (of kring van gemeenten) wordt ingedeeld in wijken en blokken, die zelf blok- en wijkploegen samenstellen onder leiding van blokhoofden. In grotere gemeenten worden 15 blokken samengevoegd tot wijken, geleid door een wijkhoofd. De opgeleide en getrainde blokploegen verrichten, uitgerust met eenvoudig materiaal, de eerste urgente werkzaamheden bij de bestrijding van de gevolgen van oorlogshandelingen.

AFBEELDING 012

ORGANISATIESCHEMA BB

VRIJWILLIGERS OF DIENSTPLICHTIGEN BIJ DE BB

In 1952 stelt de commissie een scala aan wetgeving voor. De nieuwe organisatie krijgt een kader. In eerste instantie wordt de BB een zaak van 'burgers voor burgers'. Met deze leuze voor ogen krijgt de regering van de

AFBEELDING 013

WERVINGSPOSTER BB

coördinatiecommissie het advies de voorlichting, propaganda en werving voor leden van de BB over te laten aan een particuliere instantie. De stichting Bevordering Bescherming Bevolking (SBBB) wordt opgericht. Ten aanzien van de vraag ‘vrijwilligers of dienstplichtigen?’ adviseert de commissie tot het werven van vrijwilligers. Volgens hen zal gedwongen dienst doen nooit dat enthousiasme opleveren dat essentieel geacht wordt voor het slagen van de Bescherming Bevolking.

In het najaar van 1952 gaat een intensieve wervingsactie van start en wordt begonnen met de ontwikkeling van de organisatie. Deze activiteiten zullen zich tot 1955 uitstrekken. Het is een kolossale taak om meer dan 200.000 Nederlanders bereid te vinden om vrijwillig toe te treden, een opleiding te volgen in de avonduren, geregeld mee te doen aan oefeningen. Mocht het oorlog worden, moeten ze zich met gevaar voor eigen leven in willen zetten voor de medemens. De werving en aanmelding van de benodigde noodwachters gaan voorspoedig. De watersnoodramp van 1953 geeft een extra stimulans bij de bevolking om zich aan te melden. De nieuwe organisatie had bij deze ramp veel kunnen betekenen, maar was nog niet voldoende voorbereid. Daarna komt aan de spontane instroom een einde.

AFBEELDING 014

WERVINGSOPTOCHT BB

1952/1953

2.3 EEN OMMEKEER VOOR DE CIVIELE VERDEDIGINGSVOORBEREIDINGEN

GEWIJZIGDE MILITAIRE VERONDERSTELLING

De militaire veronderstelling van 1955 blijkt een heel ander karakter te hebben dan die van 1950. De aanvalstechniek en de aanvalsmogelijkheden hebben zich in een snel tempo ontwikkeld. De inzet van kernwapens wordt steeds aannemelijker. Dit betekent een ommekeer in de civiele verdedigingsvoorbereidingen. Voor Minister Beel geeft dit aanleiding om in de Eerste Kamer op 22 maart 1955 belangwekkende mededelingen te doen: “*De veronderstelling van 1950, gebaseerd op de waarschijnlijkheid van*

aanvallen van de tactische luchtmacht van een eventuele tegenstander met conventionele aanvalsmiddelen, blijft onverminderd van kracht. Daarenboven moet rekening worden gehouden met A-bomaanvallen op belangrijke doelen als militaire vliegvelden, de hoofdstad, het regeringscentrum, het havengebied en de belangrijkste oorlogshaven. Wij moeten hiertegen onze maatregelen nemen. Deze maatregelen zijn mogelijk. Niet in die zin, dat een afdoende bescherming zou kunnen worden geboden tegen de vernietigingskracht, waartegen wij ons te weer moeten stellen. Een verwoesting van enorme afmetingen is niet te voorkomen, maar wel kunnen wij het aantal slachtoffers terugbrengen tot slechts enkele procenten van de massale verliezen, die wij zouden lijden, indien wij niets deden."

INVOEREN VAN NOODWACHTPLICHT

De verdere ontwikkeling van de aanvalswapens en de voortgang van de Koude Oorlog maken het noodzakelijk een specialistische dienst toe te voegen. Deze Atomaire, Biologische, en Chemische dienst (ABC-dienst) doet zijn intrede in 1958.

AFBEELDING 015

OEFENING VAN DE ABC-
DIENST-

Hiervoor dienen ca. 40.000 goed opgeleide medewerkers extra toegevoegd te worden. Ondanks de vele vrijwilligers draait de organisatie halverwege de jaren vijftig nog steeds niet op volle sterkte. In 1955 is het aantal leden van de BB gestegen naar 167.000. Velen hebben zich slechts aangemeld en haken af zodra ze verplicht zijn tot het volgen van een opleiding en het houden van oefeningen. De onderbezetting van de operationele diensten, in het bijzonder in de grote steden, baart zorgen.

AFBEELDING 016

KAART OVERZICHT BEZETTING

BB IN NEDERLAND (1956)

Om dit probleem op te lossen neemt de regering in juli 1958 het besluit over te gaan tot het invoeren van de noodwachtplicht. Hiermee worden buitengewoon dienstplichtigen, die niet voor de daadwerkelijke dienst bij de krijgsmacht worden opgeroepen, verplicht om dienst te doen bij de burgerlijke verdediging. De BB vrijwilliger blijft bestaan maar heeft dezelfde rechten en plichten als de noodwachtplichtigen. Het aandeel vrijwilligers binnen de organisatie BB neemt geleidelijk af. Door deelname verplicht te stellen bereikt de organisatie haar doel tot volledige bemanning, maar verliest hierdoor haar specifieke vrijwillige status in de maatschappij. Begin jaren zestig is de organisatie volledig bemand met goed opgeleide en geoefende noodwachtplichtigen.

De BB kan nu het hoofd bieden aan zijn taken waarvoor het in het leven is geroepen. Wettelijk kan zij slechts ingezet worden in oorlogstijd. Door een toevoeging van paragraaf aan het artikel 36 van de Wet Bescherming Bevolking is de BB inzetbaar geworden bij grootschalige rampen. Tot een

grootschalige inzet is het maar in een klein aantal situaties gekomen, onder andere de treinramp bij Harmelen en de watersnood in Tuindorp-Oostzaan. In 1980 neemt de toenmalige minister Wiegel de belangrijke beslissing dat met de herziening van de Brandweerwet en Rampenwet, de noodwachtorganisatie van de BB zal worden opgeheven. In 1985 valt uiteindelijk het doek voor de organisatie BB. Haar taken en een deel van het materiaal worden dan overgenomen door Brandweer, Rode Kruis en Korps Mobiele Colonnies (KMC).

2.4 CIVIELE VERDEDIGING EN HAAR VOORBEREIDINGEN

ALGEMEEN

Civiele verdediging zijn die voorbereidingen en handelingen die nodig zijn om de maatschappij doorgang te laten hebben onder moeilijke omstandigheden zoals oorlog en grootschalige rampen.

Civiele verdediging valt niet onder één organisatie. Het zijn uitbreidingen en extra voorzieningen op de taken van de autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor de vergelijkbare taken in vreedstijd.

Het begrip civiele verdediging blijft als beleidsonderdeel tot 1994 in stand. Het fenomeen civiele verdediging verdwijnt dan van de agenda door het wegstrepen van het budget op de begroting met betrekking tot onder andere het schuilgelegenheidsbeleid.

OPZET EN STRUCTUUR

De verantwoordelijke voor de coördinatie van de civiele verdedigingsvoorbereiding is de Minister President in zijn functie als minister van Algemene zaken. Er is een stafdienst (Staf voor de Civiele Verdediging) en een commissie waarin alle departementen vertegenwoordigd zijn (Commissie Algemene Verdedigingsvoorbereiding = CAV).

(Zie bijlage 10 Schema van de coördinatie en bundeling van de activiteiten op het gebied van de civiele verdediging op departementaal niveau).

De navolgende deelgebieden zijn vertegenwoordigd binnen de CAV en geven de breedte aan van het palet van civiele verdediging:

Min. van Financiën	geld- en betalingsverkeer, beurs- en verzekeringswezen en materiële oorlogsschaderegeling
Min. van Landbouw en Visserij	voedselvoorziening, landbouw en visserij
Min. van Justitie	politie en rechtspleging
Min. van Economische Zaken	goederenvoorziening
Min. van VROM	energievoorziening schuilgelegenheid, noodzetels, wederopbouw en de huisvesting van evacués
Min. van CRM	maatschappelijke zorg- en kunstbescherming
Min. van Defensie	samenwerking met militaire instanties

AFBEELDING 017

OMSLAG BOEK CIVIELE
VERDEDIGINGSVOORBEREIDING

Min. van Onderwijs & Wetenschappen	onderwijs
Min. van Binnenlandse Zaken	bescherming en verplaatsing bevolking
Min. van Buitenlandse zaken	NAVO aangelegenheden en eventuele bijstand uit het buitenland
Min. van Verkeer & Waterstaat	binnenlands vervoer
	waterstaat
	zeescheepvaart, luchtvaart- en havens
	postverkeer en telecommunicatie
Min. van Soc. Zaken & Volksgezondheid	gezondheidszorg
	Arbeidsvoorziening.

Provincies en Gemeenten

De hoofdtak van de provincie is het verlenen van medewerking aan de uitvoering van de door de rijksoverheid voorbereide maatregelen. Dit is vooral coördinerend.

Het bestuur van de gemeente heeft als hoofdtak om het maatschappelijke leven binnen de gemeentegrenzen zo goed mogelijk in stand te houden.

OVERZICHT BEVOEGDHEDEN PER MINISTERIE

Ministerie van Buitenlandse zaken

Vertegenwoordiging in de NAVO. Binnen de NAVO wordt ruim aandacht besteed aan de civiele verdediging door het overkoepelende orgaan: Senior Civil Emergency Planning Committee (SCEPC).

Vorbereiding van internationale organen die de toewijzing en het vervoer behartigen van grondstoffen en andere producten die in oorlogstijd schaars zullen zijn.

Ministerie van Justitie

Onder buitengewone omstandigheden vormt de Noodwet Rechtspleging de basis voor alle noodvoorzieningen. Hieronder vallen o.a. de wijziging van de bevoegdheid van notarissen en deurwaarders. Verder geeft de Noodwet ruimte tot wijziging van voorschriften betreffende vormen en termijnen in burgerlijke- en strafzaken.

De taak van de politie wijzigt niet, maar zal aanzienlijk zwaarder worden i.v.m. te verwachten spanningen en toenemende kans op ordeverstoringen. De Mobiele Eenheden worden dan ook geschoold voor het verlenen van 'harde' bijstand.

AFBEELDING 01:
INGANG BEDRIJF
GEHEID

AFBEELDING 019

POSTER MET VOORBEELD
SCHUILGELEGENHEID

Ministerie van Binnenlandse Zaken

De taken van het Ministerie van Binnenlandse Zaken bij de uitvoer van het civiele verdedigingsbeleid bestaan uit:

- Rampenbestrijding door de organisatie Bescherming Bevolking.
- Waarschuwing van de bevolking middels een landelijk sirenenetwerk.
- Voorlichting naar de bevolking over de mogelijkheden van de individuele zelfbescherming, zoals voorlichting over noodvoorraad goederen in huis en over schuilmogelijkheden in eigen omgeving.
- Coördinatie bij de opzet van georganiseerde zelfbescherming. Burgers die in eigen omgeving samenwerken. In de steden zijn wijkhoofden en blokwachters hierin actief.
- Bedrijfszelfbescherming (BZB) om de burger ook in zijn werkomgeving te beschermen tegen de gevolgen van een ramp. Verder natuurlijk ook om bescherming te bieden aan het bedrijf zelf en de productie in stand te houden.
- Evacuatievoorbereidingen van de bevolking.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

Advisering naar gemeente- en schoolbesturen om voorzieningen te treffen het onderwijs doorgang te laten vinden.

Ministerie van Financiën

Wanneer onder bijzondere omstandigheden het (elektronisch) betalingsverkeer ontwricht raakt, wordt overgegaan op contant geld. De overheid heeft voor deze situatie hoeveelheden geldmiddelen (noodgeld) opgeslagen, maar gaat ervan uit het normale betalingsverkeer zo lang mogelijk normaal te laten functioneren.

AFBEELDING 020

BB SIRENE OVERAL AANWEZIG

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

Belast met de begeleiding van de bouw van noodzetels en schuilgelegenheden.

Om tot wederopbouw over te kunnen gaan, is een commissie belast met de voorbereiding van regelingen voor de bouw en de beschikbaarheid van materialen.

AFBEELDING 021
VOORBEELDLIJST BB
NOODVOORRAAD

Levensmiddelen	Hoeveelheid	Houdbaarheid	Wijze van bewaren
1. Biscuits, luchtdicht verpakt	1000 g	1 jaar	droog en koel
2. Rijst, macaroni of spaghetti (verpakt; rijst evt. in sloopje)	1000 g	1 jaar	koel, droog, donker, luchtig
3. Gecondenseerde melk in blik, zonder suiker	4 blikjes	enkele jaren	koel
4. Aardappelmeel of maizena, verpakt *)	1000 g	1 jaar	luchtig
5. Suiker in glas of bus	1000 g	onbepaald	koel en droog
6. Slaolie in fles	750 g	onbepaald	koel en donker
7. Groene erwten (in sloopje)	1000 g	1 jaar	droog
8. Soep in blik *)	1 ltr.	lange tijd	donker, droog, koel
9. Vruchtensap in blik *)	1 ltr.	lange tijd	donker, droog, koel

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Belangrijkste taak is het in stand houden van het vervoer. Hierbij wordt tevens gebruik gemaakt van de mogelijkheden om voertuigen te vorderen.

Binnenvaart

Om het binnenvaartvervoer te beschermen worden voorzieningen getroffen om concentraties rondom havens, sluizen en bruggen tegen te gaan.

Spoorwegen

Het belangrijkste doel is het spoor beschikbaar en bruikbaar te houden.

Hiervoor zijn diverse voorzieningen:

Beschermde onderkomens voor de verkeersleiding.

Voorraden materiaal om schade aan sein- en telecommunicatiemiddelen snel te herstellen.

Speciale 'ongevallenunits' om schade aan spoor snel te verhelpen.

Verspreid over diverse depots van de spoorwegen zijn er baanschuivers die op locomotieven gemonteerd kunnen worden voor het verwijderen van puin en obstakels.

Een aantal demontabele bruggen liggen in opslag.

Extra brandstofdepots voor locomotieven.

Zeehavens

Oorlogsomstandigheden kunnen activiteiten in havens verlammen. Centrale leiding en beschermde onderkomens moeten de continuïteit waarborgen.

Ten behoeve van het afmeren en zelfs het lossen op open zee zijn drijvende hulpmaterialen aangeschaft (noodvloot).

AFBEELDING 022
NOODAGGREGAAT

Waterstaat

Bouwen van keersluizen tegen onbeperkte overstrooming van drukbevolkte gedeelten van Nederland bij dijkbreuken. Bemaling moet rekening houden met uitval van elektriciteit. Dieselmolens worden geplaatst en uitbreiding van olievoorraden.

Windwatermolens worden onderhouden en bemand om als reserve te dienen bij uitval van molens.

Bij belangrijke objecten zoals molens, bruggen en sluisen worden noodaggregaten geplaatst. Tevens worden voor het bedienende personeel beschermde onderkomens gebouwd.

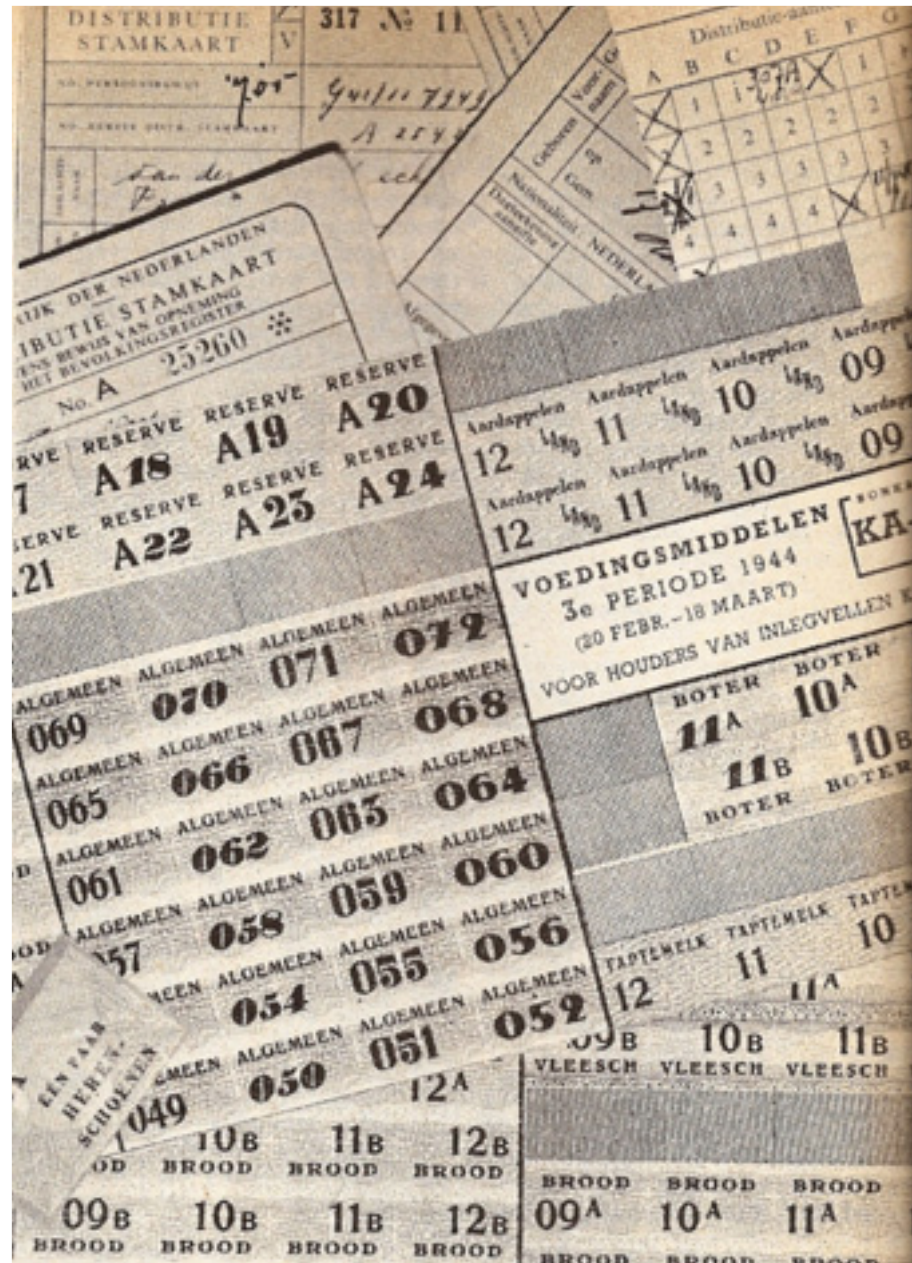
Communicatie

Telex, telefoon, radio, televisie zijn onmisbaar bij het overbrengen van berichten.

Bij het verbreken van deze verbindingen wordt het maatschappelijke en economische leven snel lamgelegd. Diverse maatregelen om dit te waarborgen zijn genomen: versterkte telefooncentrales, extra verbindingstations en veel mobiel materiaal om verbindingen te kunnen leggen. Noodstroomaggregaten zijn geplaatst. Ter verzekering van het internationale en nationale telegraafverkeer zijn beschermingsmaatregelen getroffen.

Voor de overheid en haar uitvoerende organisaties zoals de BB is een apart overheidstelefoonnet opgebouwd dat beschikt over eigen centrales, waarvan apparatuur en bediening beschermd zijn ondergebracht.

AFBEELDING 023
DISTRIBUTIEBONNEN

Ministerie van Economische Zaken

Goederenvoorziening

Nederland is voor zijn grondstoffen grotendeels afhankelijk van het buitenland. Bij storingen in de aanvoer treedt vrij snel schaarste op. Het Ministerie van Economische Zaken verzorgt maatregelen betreffende rantsoenering en voorraadvorming, zoals genees- en verbandmiddelen, aardolie, metalen en levensmiddelen.

Het opzetten van een systeem van distributie door middel van bonnen en stamkaarten. Tijdens de oliecrisis in 1973 is het systeem nog uitgebreid beproefd.

Extra capaciteit voor opslag van aardolieproducten.

Energievoorziening

Aardgas is het belangrijkste product voor onze elektriciteitsvoorziening. Maatregelen ter bescherming van de aardgasbronnen, distributienet en

bijbehorende stations zijn genomen. Ringleidingen zijn aangelegd om de bedrijfszekerheid op te voeren.

Elektriciteitscentrales zijn onderling gekoppeld zodat zij elkaar kunnen bijstaan bij uitval.

AFBEELDING 024

NOODVOORRAAD BISCUIT

Ministerie van Landbouw en Visserij

Voedselvoorziening

Uitvoering van de rantsoenering en het gebruik van voedsel. Hierbij wordt o.a. aangeraden om kippen en varkens te consumeren i.p.v. deze dieren te blijven voeren met graan, dat beter als voedsel voor de mensen opzij gelegd kan worden. Koeien zullen zo lang mogelijk gespaard blijven voor de belangrijke melkproductie.

Distributie

Bij evacuatie zal behoefte zijn aan de uitreiking en bereiding van grote hoeveelheden voedsel.

Magazijnen met meer dan 12 miljoen kilogram aan biscuits zijn aangelegd. Voor iedere inwoner van Nederland is voor ongeveer drie dagen noodvoedsel aanwezig.

Voor het vervoer van voedsel van de bedrijfskookgelegenheden naar 'uitdeel'-punten worden meer dan 50.000 dubbelwandige gamellen aangeschaft.

AFBEELDING 2.5

GAMellen IN DE KEUKENTREIN

Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid

Ziekenhuizen

De verwachting van het aantal gewonden is groot. De capaciteit van de ziekenhuizen is onvoldoende om de grote toevloed van gewonden op te vangen. In rampsituaties worden bedden bijgeplaatst. Van overheidswege zijn 17.000 ziekenhuisbedden (met toebehoren zoals dekens, beddengoed, linnengoed, washandjes, handdoeken, ondersteken, waskommen etc.) en bijbehorend medisch materiaal aangeschaft. Het materiaal ligt verspreid over 15 plaatsen in het land, inclusief een hoeveelheid genees- en verbandmiddelen, infuusmateriaal etc., opgeslagen.

6

SKUNDIGE

Drinkwatervoorziening

Bescherming van pompstations, opslag van chemicaliën voor ontsmetting van water, herstelmaterialen voor het leidingnet.

Enige verplaatsbare waterzuiveringsinstallaties zijn aanwezig.

AFBEELDING 02
NOODDRINKWATER-
RINGSINSTALLATIE
(GR)

Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk

Kunstbescherming

Dit is geen nieuwe activiteit. Vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog is al veel materiaal beschermd en zijn maatregelen genomen.

Op 14 mei 1954 is er een afspraak gemaakt tussen 150 landen die zich daarbij verplichten tot het eerbiedigen van de culturele goederen bij een gewapend conflict wat resulteert in het plaatsen van blauw-witte schildjes op gerespecteerde bouwwerken.

Lijsten zijn opgesteld met de belangrijkste onvervangbare (on)roerende monumenten en verzamelingen. In deze gebouwen worden brandblusinstallaties aangebracht.

Roerende zaken kunnen ondergebracht worden in speciaal gebouwde bergplaatsen.

Hoofdstuk 3 Bouwen voor de civiele verdediging

ALGEMEEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de diverse objecten die in het kader van de civiele verdedigingsvoorbereiding zijn gebouwd.

Hierbij zijn de commandoposten van de organisatie BB het meest opvallend. Deze bouwwerken hebben een duidelijke specifieke taak waarbij operationele activiteiten voorop staan. Hierbij is sprake van standaardisatie door het grote aantal commandoposten dat in een betrekkelijk korte periode moet worden gebouwd.

De hieronder beschreven bouwfases worden beïnvloed door het beeld dat gevormd wordt door de te verwachten oorlogsdreiging.

Fase 1 wordt gezien als het zoeken naar een degelijke commandolocatie, buiten de bebouwde kom. De luchtaanval zal kortstondig en beperkt zijn. De overheid zelf maakt zich weinig zorgen en ontwikkelt betrekkelijk weinig initiatief tot bescherming van haar eigen organisatie.

Fase 2 wordt gezien als een periode waarin de dreiging van de atoomaanval reëel is. In het kader van de civiele verdediging wordt veel aandacht besteed aan het blijven functioneren onder moeilijke omstandigheden. De beschermde onderkomens worden op grote schaal geplaatst daar waar de activiteiten doorgang moeten vinden.

3.1. FASE 1: PARTICULIER INITIATIEF EN DE COMMANDOPOST IN BESTAAND OBJECT (1952 – 1961)

Fase 1 wordt gekenmerkt door het operationeel maken van de organisatie Bescherming Bevolking en het schuilgelegenheidsbeleid.

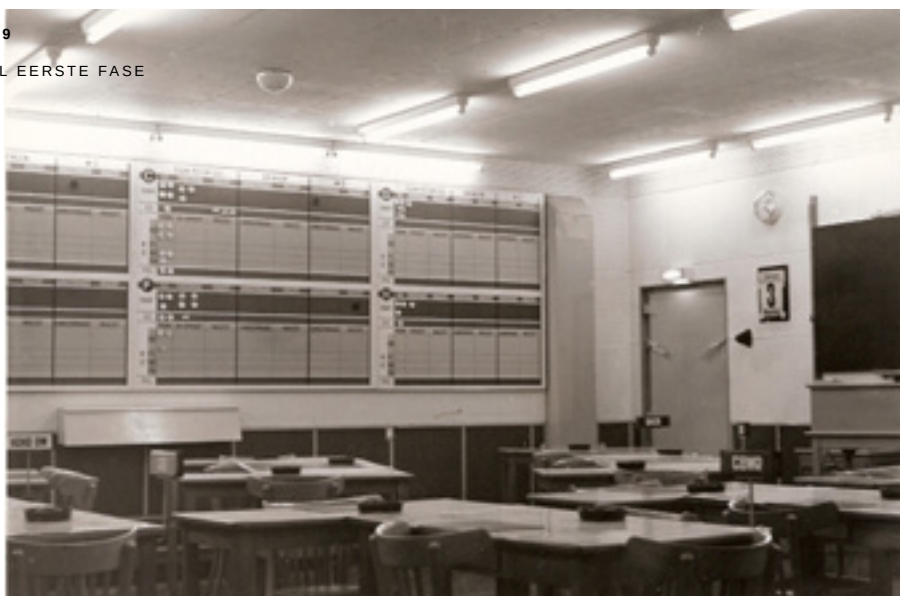
Na de oprichting van de BB wordt Nederland in 1952 opgedeeld in 42 A-kringen en 70 B-kringen. Ieder Kring Hoofd Bescherming Bevolking (KHBB) heeft voor zijn bevelvoering een commandopost nodig en betreft in de periode 1952 – 1955 een locatie die ingericht wordt als commandopost. Voor de locatie wordt gezocht aan de rand van een bewoond gebied en wordt vaak gebruik gemaakt van gebouwen die achtergebleven zijn vanuit de Duitse bezettingsperiode. Zo loopt men de minste kans op schade bij een luchtaanval. Binnen de commandopost neemt het verbindingsgedeelte (waarmee de communicatie binnen en buiten de organisatie onderhouden wordt) een belangrijke plaats in en wordt er veel aandacht besteed aan een ruime commandozaal.

AFBEELDING 028
UNIFORM VAN DE BB EIND
JAREN VIJFTIG

AFBEELDING 029

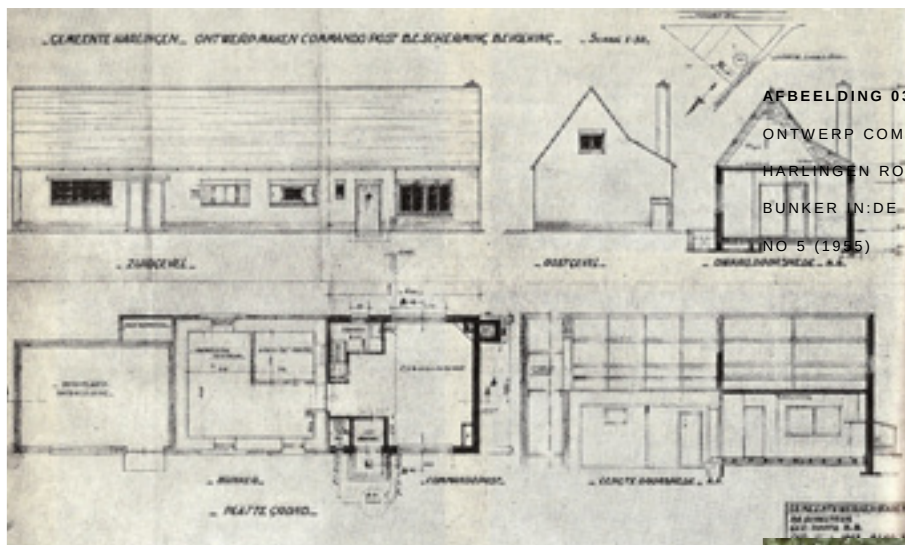
COMMANDOZAAL EERSTE FASE

In deze fase worden vrijwel geen eisen gesteld aan de mogelijkheden voor een lang verblijf. Slaapplaatsen, keuken etc. zijn dan ook meestal niet aanwezig. Noodaggregaten worden nagenoeg niet geplaatst, of moeten buiten opgesteld worden i.v.m. geluidsoverlast. Zelfs op het gebied van de luchtbehandeling worden geen eisen gesteld. Men is tevreden met de vaak nog aanwezige luchtbehandelingkanalen als men gebruik maakt van een Duits verdedigingswerk. Ten behoeve van mogelijke gasaanvallen worden stalen deuren geplaatst die d.m.v. rubbers goed afsluiten. Door het plaatsen van enige deuren achter elkaar wordt een gassluis gevormd.

In het gehele gedachtepatroon zit opgesloten dat een toekomstige oorlog een voortzetting wordt van de laatste oorlog met korte perioden van bombardementen afgewisseld door relatieve langere perioden van rust waarin men zich bezig kan houden met redding en het blussen van branden.

De grote diversiteit van commandoposten in deze periode van de wederopbouw is een uiting van de vindingrijkheid. Veel materiaal is niet beschikbaar. Met geringe middelen tracht men 'er zo goed mogelijk bij te zitten'. Grote verdedigingsbunkers zijn geliefd, maar ook worden kleine bunkers geschikt gemaakt door het eventueel aanbouwen van ruimten.

AFBEELDING 030
ONTWERP COMMANDOPOST
HARLINGEN RONDOM DUITSE
BUNKER IN DE VIERDE MACHT
NO 5 (1955)

Op een enkele plaats neemt men intrek in een oud fort. (bijv. Maastricht).

Enkele kringen krijgen de beschikking over een volledig nieuw gebouwde commandopost. Hierbij wordt naar eigen inzicht een gebouw ontwikkeld en ingericht.

Een voorbeeld van deze diversiteit in bouw komt o.a. in Deventer voor. Daar wordt in 1952 een ronde commandopost gebouwd waarbij duidelijk de grondgedachte van de negentiende eeuwse fortbouw herkenbaar is.

Een ander voorbeeld is de commandopost van Geleen. Deze commandopost wordt door een aannemer in eigen beheer gebouwd waarbij zijn eigen ideeën over de wijze van commandovoering tot uiting komen.

Het Rijk geeft dan ook geen richtlijnen of subsidies bij deze bouwactiviteiten. Gemeenten dienen voor de kosten van de commandovoering zelf zorg te dragen. Het Rijk vergoedt wel de benodigde communicatie apparatuur.

Overigens vindt bij het toewijzen van de gewestelijke, provinciale- en de nationale commandopost ook hergebruik plaats. De nationale commandopost (NATCOP) bij Lunet 1 in Utrecht wordt ondergebracht binnen een voormalige Duitse bunker.

AFBEELDING 031
IN HET OUDE VERDEDIGINGS
LUNET 1 UTRECHT HEEFT HET
NATIONAAL COMMANDO
GEZETEN TOTDAT ER EEN
NIEUWE COMMANDOPOST
GEBOUWD IS FASE 1

AFBEELDING 0032
INGANG COMMANDOPOST
DEVENTER FASE 1

AFBEELDING 033

COMMANDOPOST VENLO NET
ASL IN DEVENTER EEN ROND
GEBOUW

EXPERIMENT COPEX

In de periode van de veranderende situatie m.b.t. het gebruik van atoomwapens wordt een experiment uitgevoerd in één van de BB commandoposten.

Het CommandoPost Experiment (COPEX) moet inzicht geven in de omstandigheden van het over een langere periode bemannen van een commandopost onder realistische omstandigheden.

Een groep van 26 dames en heren betreedt op 24 oktober 1960 de commandopost van Beek en Donk voor een verblijf van 7 dagen. Doel is de praktische bruikbaarheid te toetsen van een commandopost inclusief inventaris, apparatuur, voorraden en communicatiemiddelen.

Medewerkers van TNO houden de technische installatie in de gaten. De geestelijke toestand van de deelnemers wordt geobserveerd door het Psychologisch Laboratorium Nijmegen.

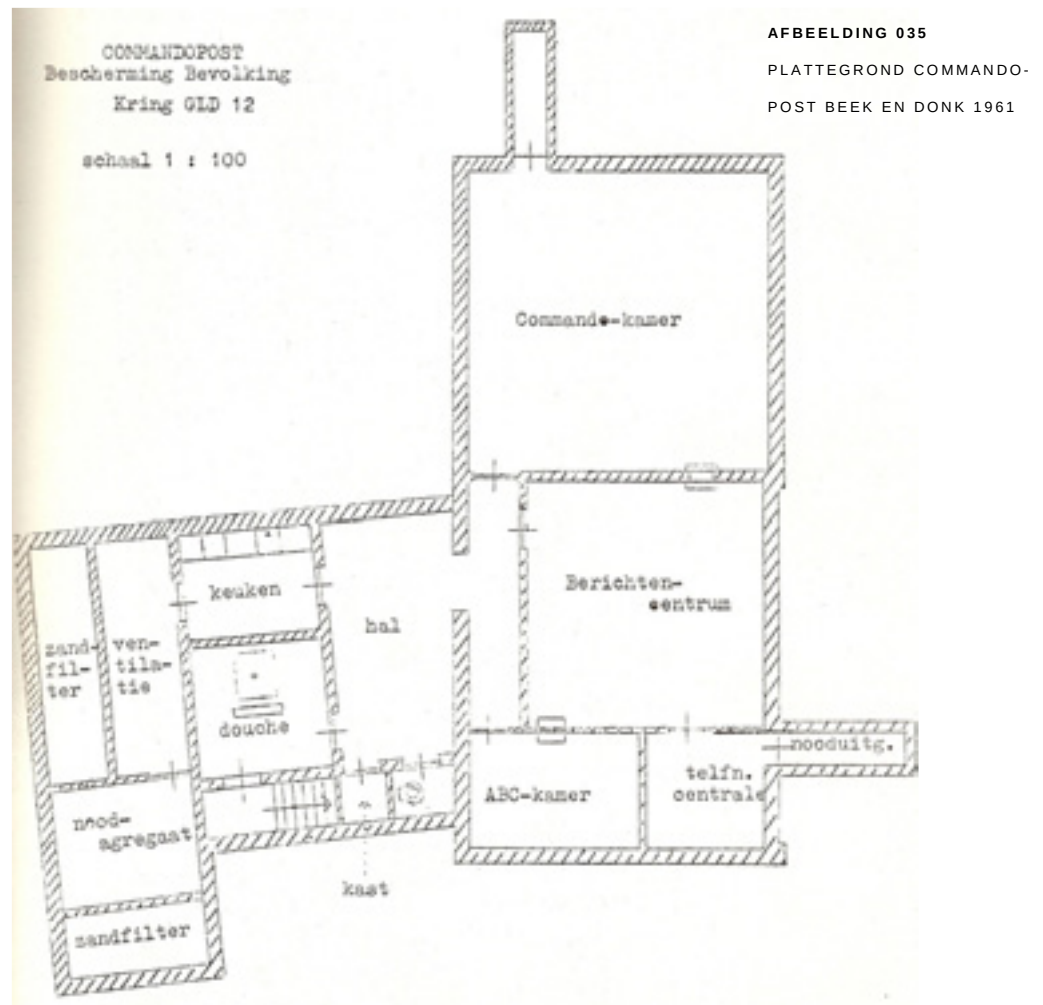
De aanbevelingen vanuit deze proef en onder andere het rapport van Kolonel C. Schep over de constructie van schuilplaatsen,

leidt tot de ontwikkeling van een totaal nieuw ontwerp Commandopost.

AFBEELDING 034

TITELBLAD RAPPORT COPEX

AFBEELDING 035

PLATTEGROND COMMANDO-
POST BEEK EN DONK 1961

3.2. FASE 2: HET BESCHERMDE ONDERKOMEN EN DE ATOOMBESTENDIGE COMMANDOPOST (1961 – 1985)

De dreiging van het gebruik van atoomwapens (A-wapens) neemt toe. Tevens blijkt Nederland tot de mogelijke aanvalsgebieden te behoren. Deze veronderstelling leidt tot een schokgolf aan maatregelen. De oude veronderstelling van een lokale aanval met betrekkelijke eenvoudige bommen, moet volledig herzien worden. Het gebruik van de A-bom heeft een veel grotere uitwerking. Het rampgebied kan de omvang van een provincie hebben. Mogelijk zelfs nog groter. Het aantal gewonden en doden zal enorm zijn. Tevens zullen de effecten van het gebruik van het A-wapen langer aanhouden door o.a. de radioactieve straling.

Het aantal maatregelen dat nu genomen moet worden is veel.

- De organisatie BB moet gereorganiseerd worden om berekend te zijn voor haar taak in een veel groter rampterrein. De samenwerking tussen de diverse kringen moet goed opgezet worden. Hierin krijgt het provinciaal BB commando een belangrijke taak.
- Het verblijven en werken in beschermde onderkomens neemt een vlucht. Eerst wordt gewerkt aan een nieuw ontwerp voor een onderkomen dat bescherming kan bieden aan de gevolgen van een atoom-

aanval. Grootschalige bouwactiviteiten vinden plaats. Iedereen wil graag een plekje hebben om de ramp te overleven.

- Alle aspecten van de civiele verdediging worden versneld ingevoerd en omvangrijk aangepakt.

De civiele verdedigingsvoorbereiding draait op volle toeren en raakt alle facetten van de instandhouding van de maatschappij.

Na reorganisatie wordt op 5 januari 1961 bij Koninklijk besluit de nieuwe kringindeling vastgelegd. Het aantal A en B kringen (112 stuks) wordt teruggebracht tot 45. Hierdoor wordt het inzetgebied vergroot. Bij de nieuwe kringindeling worden kleinere kringen en gemeenten samengevoegd en wordt een einde gemaakt aan de indeling van (gedeelten) van gemeenten bij een kring in een andere provincie.

Binnen de nieuw gevormde kringen dient één atoombestendige commandopost aanwezig te zijn.

Hiermee worden de volgende problemen onderkend:

- Een kernwapenexplosie kan een afzonderlijke kring zodanig treffen, dat de plaatselijke BB organisatie volledig wordt ontwricht. Gezien die veronderstelling heeft men al de commandopost buiten het centrum van een gemeente geplaatst.
- Wanneer bij de uitwerking van een kernwapenexplosie meerdere kringen getroffen worden is voor een goede hulpverlening noodzakelijk dat de commandovoering in één hand ligt.
- Bij een mogelijke aanval met kernwapens zou het plaatselijke BB potentieel over de grenzen van het eigen gebied heen moeten. De nieuwe indeling heeft als voordeel dat de opstelplaatsen van de BB in eigen gebied komen te liggen.
- De provinciale BB commando's kunnen sneller kringoverschrijdende hulpverlening bieden in geval van kernwapenexplosies.

AFBEELDING 036

LUCHTBEHANDE
STANDAARD COI

Nieuwe ondergrondse commandoposten worden gebouwd met diverse voorzieningen ter bescherming tegen de radioactieve neerslag, die bij een kernwapenexplosie kunnen vrij komen, maar ook tegen de Electro Magnetische Puls. De EMP is een sterk elektrisch veld dat ontstaat bij kernsplitsing. Elektronica wordt erdoor beschadigd.

De ervaringen en resultaten van het experiment COPEX dienen onder andere als hulpmiddel bij het ontwerpen van een nieuwe commandopost.

AFBEELDING 0.7
INGANG MET DUCHES
PCCV/PCBB MIDDELBURG

Anders dan in de eerste fase heeft de overheid bij deze tweede fase wel een duidelijke rol bij de ontwikkeling van het nieuwe onderkomen. Instructies en bouwcoördinatie verlopen via het Rijk, die samengevat worden in een

‘standaard’ ontwerp. In speciale situaties mogen hierop uitzonderingen genomen worden. Hierbij worden echter geen concessies gedaan aan de atoombestendige aanpassingen. Enkele bestaande gebouwen worden aangepast en uitgebreid. Meestal vindt echter nieuwbouw plaats omdat de aanpassingskosten vaak hoger blijken dan nieuwbouw.

In de periode 1962-1969 worden een veertigtal nieuwe BB kringcommandoposten (kringCoP), één nationale commandopost (NCBB), provinciale commandoposten (PCBB), regerings- en departementsnoodzetels en bestuurlijke onderkomens gebouwd respectievelijk aangepast, waarvan hieronder een korte samenvatting volgt.

AFBEELDING 038
COMMANDOZAAL NCBB LUNET
UTRECHT

STANDAARD MODEL BB KRING COMMANDOPOST

Door de standaardisatie zijn slechts een beperkt aantal bedrijven betrokken bij deze bouwwerken.

Zoals het Raadgevend Ingenieursbureau Bish & Partners en Corsmit uit Den Haag en ARTOS in Vught, die de luchtbehandelinginstallatie aanlevert.

De oprichtingskosten voor een doorsnee kringcommandopost bedragen +/- 600.000 gulden.

De overheid draagt bij in de kosten van de nieuwbouw.

AFBEELDING 039
RECLAME LUCHTBEHANDE-
LINGSINSTALLATIE ARTOS

Een groot aantal noviteiten zijn doorgevoerd in dit standaard ontwerp waarbij het uitgangspunt is dat een groot aantal medewerkers gedurende een periode van 14 dagen in de commandopost verblijven.

- Autonome zelfredzaamheid d.m.v. aggregaat, water, voedsel en luchtbehandeling.
- Ruimte voor slapen en recreatie.
- Diverse radioverbindingen en een groot aantal telefoonlijnen moeten de communicatie veilig stellen.
- De nieuwste apparatuur als facsimilé (de voorganger van de telefax) en telex worden geplaatst.

**NATIONAAL COMMANDO BESCHERMING BEVOLKING.
(NCBB)**

Het nationale commando Bescherming Bevolking (NCBB) dient voor de landelijke coördinatie van de inzet van de BB. Bij grootschalig optreden over de provinciegrens heen wordt de operationele leiding verzorgd door een stafdienst onder leiding van de nationaal commandant BB. Binnen het NCBB wordt tevens de beslissing genomen over de inzet van het Korps Mobiele Colonne. Dit is de link met Defensie. Ook voor het NCBB wordt een nieuwe commandopost op Lunet 1 te Utrecht gebouwd waarbij het standaardontwerp wordt aangehouden met aanpassingen ten behoeve van het verblijf van diverse Defensie medewerkers en apparatuur.

**PROVINCIAAL COMMANDO BESCHERMING BEVOLKING
(PCBB)**

Het Provinciaal Commando Bescherming Bevolking (PCBB) onderhoudt de contacten tussen de kringcommando's binnen de provincie en het PCBB en coördineert de inzet van de ABC-diensten binnen de provincie. In deze commandoposten bevinden zich naast uitgebreide communicatiemiddelen aansluitingen naar alle meetposten binnen de provincie. Bij de nieuwbouw vanaf 1960 heeft men gestreefd naar het samenbrengen van het bestuurlijke commando bij het operationele commando. Veel van de Provinciale BB commandoposten hebben dan ook een dubbele functie. Dit houdt in dat naast de operationele Provinciale BB staf de Commissaris der Koningin met zijn staf Civiele Verdediging aanwezig zijn. Omvang en inrichting van deze commandoposten zijn dan ook duidelijk afgestemd op deze bezetting.

AFBEELDING 041

INGANG NCBB LUNET UTRECHT

AFBEELDING 042

PORTIERSLOGE PCCV/PCBB

MIDDELBURG

Deze dubbelfunctie is o.a. toegepast in Middelburg. De provinciale commandopost huisvest zowel het Provinciaal Centrum Civiele Verdediging (PCCV) als provinciaal uitvoerende gedeelte PCBB.

De commandopost in Grouw heeft het doorvoeren van gecombineerde functies ver doorgetrokken. In deze grote commandopost zijn gemeentelijk civiele commando, provinciaal civiel commando, provinciaal commando BB en het kringcommando BB samengebracht. Het formaat en inrichting zijn afgestemd op het verblijf van 450 personen.

AFBEELDING 043

RECREATIERUIMTE REGE-
RINGSNOODZETEL

NOODZETEL, REGERINGSONDERKOMENS

Regerings- en departementsnoodzetels zijn beschermde onderkomens voor een grotere groep bestuurders en ambtenaren, die zich meestal in de kelders van bestuurs- rechts- en overheidsgebouwen bevinden. Communicatiemiddelen zijn ruim voorhanden.

AFBEELDING 044

BELEIDSCENTRUM REGE-
RINGSNOODZETEL

Extra voorzieningen zijn ingebouwd aangezien de noodzetels over het algemeen in de bebouwde kom staan en ook als gericht doel worden aangemerkt. Deze extra voorzieningen zijn o.a. zwevende vloeren, waarop alle meubels zijn vastgezet i.v.m. schokken door gevechtshandelingen of bombardementen. Banken etc. zijn voorzien van hoofdsteunen. Noodzetels zijn met rubberdempers opgehangen aan de fundering van de gebouwen. Het leidingwerk is voorzien van flexibele aansluitingen.

AFBEELDING 045
TELEXRUIMTE REGE-
RINGSNOODZETEL

Deze Regerings- en departementsnoodzetels bevinden zich voornamelijk in Den Haag onder diverse ministeries en in Groningen en Delfzijl (onderdeel Ministerie Verkeer en Waterstaat)

PROVINCIAAL CENTRUM CIVIELE VERDEDIGING (PCCV)

Het PCCV is het bestuurlijke onderkomen voor de Commissaris der Koningin en zijn staf Civiele Verdediging. Als de PCCV niet bij de PCBB is ondergebracht is de bouwwijze en inrichting vergelijkbaar met die van de noodzetels. Alleen is minder aandacht besteed aan de voorzieningen bij een directe aanval. Vooral de voorzieningen tegen grote schokken zijn achterwege gebleven.

Nog zichtbare voorbeelden van onderkomens van het PCCV zijn de provinciehuizen Den Bosch en Haarlem.

GEMEENTELIJK CENTRUM CIVIELE VERDEDIGING (GCCV)

Het GCCV is een beschermd onderkomen voor de burgemeester en zijn staf Civiele Verdediging, meestal in de kelders van het gemeentehuis. Enkele willekeurige voorbeelden zijn te zien in Rotterdam onder het Stadhuis en in Zeist en Nunspeet onder het gemeentehuis.

AFBEELDING 046
SLAAPVERTREK GCCV
BARENDRECHT

AFBEELDING 047

LUCHTBEHANDELINGSINSTAL-
LATIE GCCV ZWOLLE

3.3. DIVERSE BOUWWERKEN CIVIELE VERDEDIGING

In dit hoofdstuk wordt een niet uitputtende overzicht geschetst van gebouwen en objecten die een specifieke functie of rol hebben vervuld binnen de civiele verdedigingsvoorbereiding

RIJKSMAGAZIJN/OPSTELPLAATS MOBIELE COLONNES

Voor een grootschalige bijstand zijn Mobiele Colonnies (MC) opgericht. Het bemannen van de MC blijkt een groot probleem te zijn en is opgelost door het gebruik van personeel van de krijgsmacht. Op den duur wordt de MC onderdeel van de Koninklijke Landmacht en krijgt de naam Korps Mobiele Colonnies (KMC).

AFBEELDING 048

KMC VERPLAATSING
REDDINGSCOMPAGNIE

Voor het KMC worden militairen zonder mobilisatiebestemming ingezet. Het materiaal voor deze brandweer-, redding- en geneeskundige-Colonnies

wordt aangeleverd door het Rijk en is eigendom van de organisatie BB. Het is opgeslagen in grote, veelal gehuurde magazijnen.

AFBEELDING 049

OPSLAG MATERIAAL IN HET
RIJKSMAGAZIJN WIJK BIJ
DUURSTEDEN

Een tweetal rijksmagazijnen: Wijk bij Duurstede en Helenaveen, zijn speciaal in opdracht van Binnenlandse Zaken gebouwd. Deze magazijnen met een vloeroppervlakte van 7000 m² per gebouw herbergen o.a. de vele honderden Magirus brandweerwagens, puinhappers (speciale graafwerktuigen) en grote hoeveelheden reddings- en geneeskundige artikelen.

AFBEELDING 050

OPSLAG MATERIAAL

Ten behoeve van de opleiding van de militairen van de Landmacht die dienst doen bij het KMC is op de legerplaats Crailo bij Hilversum een opleidingslocatie ingericht, waarover straks meer.

AFBEELDING 051

OEFENLOCATIE CRAILO

SPOORWEGEN

Om het transport over het spoor zeker te stellen is door het ministerie van Verkeer en Waterstaat in samenwerking met de NS gewerkt aan voorzieningen om het spoorverkeer doorgang te geven, ook onder moeilijke omstandigheden.

Eén van deze voorzieningen is het veilig onderbrengen van de railverkeersleiding.

Bij de diverse rangeerterreinen zijn beschermde ondergrondse verkeersleidingposten gebouwd, o.a. op het rangeerterrein Kijfhoek te Barendrecht.

AFBEELDING 052

BESCHERMD ONDERKOMEN NS

KIJFHOEK BARENDRECHT

AFBEELDING 053
RUIJTE BESCHERMD
ONDERKOMEN NS

Ten behoeve van het railverkeer zijn speciale oliedepots aangelegd (2.5 miljoen liter) met brandstof voor diesellocomotieven die ingezet kunnen worden als de elektriciteit is uitgevallen.

PTT TELEFOONVERBINDINGEN

Mininoodnet PTT

Binnen de dertien PTT districten zijn beschermde ondergrondse onderkomens gebouwd. De afmetingen zijn ongeveer 25 bij 25 meter. Hierin worden handbediende centrales geplaatst. Het mininoodnet is voorzien van eigen lijnen met speciale apparatuur dat wordt benut door “uitermate belangrijke abonnees”.

Overheidstelefoonnet/ Noodnet

16 centrales bedienen een apart telefoonnet waarop allerlei overheidsinstellingen zoals ministeries, gemeentehuizen, ziekenhuizen etc. zijn aangesloten. Deze centrales zijn gebouwd als beschermde ondergrondse onderkomens, zoals de verbindingruimte aan de Coolsingel tussen gemeentehuis en postkantoor te Rotterdam.

Telexnetwerk

Om het telexverkeer goed te laten functioneren zijn de centrales allen voorzien van beschermende aanpassingen.

Enkele voorbeelden:

Hoofdcentrale Bussum	Amersfoortsestraatweg 85
Amsterdam	Nieuwe Zijds Voorburgwal 182
Den Haag	Rijswijkseweg 15
Rotterdam	Waalhaven

AFBEELDING 054
TOEGANG BESCHERMD
ONDERKOMEN RADIO
KOOTWIJK

Radioverbindingen

Juist in een bijzondere situatie als een oorlog of ramp is communicatie van groot belang.

De radiostations zijn aangepast met onder andere eigen stroomvoorziening en brandstofopslag om de schade aan gebouw en apparatuur te beperken.

Bijzonder is de technische ruimte in het gebouw van Radio Kootwijk waar de aanwezige onderhoudsmachines, zoals draaibank, boormachine, etc. met voetkracht aangedreven worden.

Radio Scheveningen	Merwedestraat 1	IJmuiden
Radio Kootwijk	Kootwijk	

Omroep

Binnen het bestel van communicatie is een belangrijke rol weggelegd voor de omroep.

De berichtgeving moet te allen tijde doorgang vinden. Hiervoor is een ondergronds beschermd onderkomen gebouwd waaruit de NOS kan blijven uitzenden.

Op een aantal locaties zijn noodstudio's ingericht van waaruit zonder medewerking van de NOS uitgezonden kan worden. Stand-alone camera's met bijbehorende apparatuur zijn opgesteld in de regeringsnoodzetel, voor opnames van de Minister-president en in de Nationale Commandopost BB

AFBEELDING 055

VOETBEDIENDE DRAAIBANK

RADIO KOOTWIJK

AFBEELDING 056

NOODSTUDIO IN DE

REGERINGSNOODZETEL

Noodstudio NOS	Sumatralaan 45	Hilversum
Noodstudio Noodzetel	Algemene zaken	Den Haag
Noodstudio NCBB	Fort Lunet 1	Utrecht
Noodstudio PCCV	Boerhaveweg	Noordwijk

AFBEELDING 057
BESCHERMD ONDERKOMEN
VOLKERAKSLUIZEN INTERIEUR

RIJKSWATERSTAAT

Vervoer over water

Om een doorvaart naar Duitsland te garanderen zijn ca 25 beschermde onderkomens gebouwd bij een groot aantal complexen zoals stuwen en sluizen. Van daaruit kan het personeel op afstand en beschermd de sluizen en bruggen bedienen. Deze objecten liggen grotendeels langs het Twentekanaal, de Maas en de Rijn-Schelde verbinding om de vaarweg van Rotterdam naar Duitsland vrij te houden.

Enkele voorbeelden hiervan zijn Krimpen aan de Lek, de Volkeraksluizen en de sluiscomplexen bij Maasbracht en Eefde

AFBEELDING 058
VOLKERRAKSLUIZEN

Vervoer over de weg

Coördinatie is nodig van (militaire) transporten (zgn. vervoersnoodwet). Hiervoor verantwoordelijk is de Rijksverkeersinspectie (dienst RVI) Verdeeld over Nederland zijn diverse kantoren van de RVI aanwezig.

AFBEELDING 059
INGANG RVI ROTTERDAM

Onder het kantoor is een beschermd ondergronds onderkomen van waaruit de transporten begeleid kunnen worden.

Voorbeeld is het voormalige kantoor RVI in Rotterdam.

VOLKSGEZONDHEID

Magazijnen

Op een groot aantal plaatsen in Nederland worden magazijnen gebouwd en ingericht, die dienen als opslag voor grote hoeveelheden geneeskundige artikelen. Daarnaast verschijnen voedseldepots met vooral biscuit, melkpoeder en babyvoeding.

De magazijnen fungeren tevens als opslag voor ziekenhuizen om in een rampsituatie de bedcapaciteit te vergroten. Dit zogenaamde 'Beddenplan' voorziet in een aanvulling voor een ziekenhuisinrichting, zoals bedden, nachtkastjes etc.

AFBEELDING 060

MIBO MAGAZIJN

MATERIAALVOORZIENING IN
BUITENGEWONE OMSTANDIG-
HEDEN

RIJKS OLIEDEPOT

Om de energievoorziening voor langere periode te garanderen worden er op diverse locaties brandstofdepots aangelegd. Uiteindelijk is er een capaciteit voor 3 maanden. Deze strategische voorraad is tijdens de oliecrisis in 1973 aangesproken.

Een distributieschema wordt opgesteld waarin vitale bedrijven zoals energiecentrales en o.a. voedselvoorziening voorrang krijgen.

Een voorbeeld van een Rijks oliedepot is te vinden langs het Amsterdam-Rijnkanaal bij Nigtevecht.

Daar staan elf tanks met een doorsnede van 23,5 meter en 14 meter hoogte waarin in totaal 66.000 m³ stookolie opgeslagen kan worden. Het terrein is circa 250 bij 120 meter en herbergt ook een ketelhuis met kantoor, leidingkoker, tankfundaties en een weegbrug,

AFBEELDING 061

OLIEDEPOT NIGTEVECHT

KUNSTBERGPLAATS

Musea krijgen voorschriften om hun collectie te beschermen. Daarnaast worden speciale kunstbergplaatsen gebouwd.

De kunstbergplaats te Paaslo is hiervan een markant voorbeeld. Nieuwbouw vindt onder andere plaats in Noordwijk.

AFBEELDING 062

STAFSCHOOL 'SCHAFFELAER'

TE BARNEVELD

OPLEIDINGSCENTRA LANDELIJK

Het BB- kader krijgt zijn opleiding op de landelijke Stafschoon Bescherming Bevolking. Eerste jaren was deze school gevestigd in de Schaffelaer te Barneveld. Later is men verhuisd naar het landgoed “De Vanenburg” te Putten.

AFBEELDING 063

STAFSCHOOL 'DE VANENBURG'

TE PUTTEN

OPLEIDING NOODWACHTERS

Noodwachters van de organisatie BB krijgen een interne opleiding in verschillende vakgebieden zoals redding en EHBO. Hiervoor zijn een aantal opleidingslocaties ingericht, intern ook wel oefenkamp genoemd.

Op deze terreinen verschijnen bouwwerken waar meerdere groepen medewerkers de opleiding krijgen. In de vernuftige bouwwerken kunnen noodsituaties nagebouwd worden. Bijvoorbeeld tussen flexibele geplaatste panelen door oefenen noodwachters met een snijbrander om zich een weg te banen door puin. De constructies zijn zeer modulair om tot een snelle uitwisseling van onderdelen te komen. De drie landelijke opleidingscentra zijn:

Steenwijkerwold

Wieringerwerf

Helenaveen.

AFBEELDING 064

VERWIJZING NAAR LANDELIJK
OEFENLOCATIE ZUID DEURNE
HELENAVEEN

AFBEELDING 065

LANDELIJKE OEFENLOCATIE BB
STEENWIJKERWOLD

OPLEIDING KORPS MOBIELE COLONNES

Het Korps Mobiele Colonne heeft een eigen oefenlocatie, Crailo te Laren. Dit is een terrein met een groot aantal 'huizen'. Het terrein geeft weer hoe een ramplocatie eruit zou kunnen zien.

AFBEELDING 066

OEFENLOCATIE CRAILO

AFBEELDING 067

BB ASD WESTHAVENWEG
AMSTERDAM

Naast redden en ‘pionieren’ kan hier tevens geoefend worden door de brandweer. Diverse BB kringen hebben hun medewerkers, als aanvulling op de opleiding, laten oefenen op deze locatie.

OPLEIDINGSCENTRA VAN LOKALE BB KRINGEN

Zoals hierboven beschreven zijn er voor de opleiding van de noodwachters landelijke opleidingscentra ingericht. Daarnaast hebben een aantal kringen bescheiden opleidingsfaciliteiten in eigen beheer ontwikkeld. Op eenvoudige klimtorens kunnen noodwachters het redden van gewonden op hoogte oefenen. Daarnaast hebben kringen een terrein met puin en rioleringsbuizen om een rampterrein te simuleren. Voorbeelden van dit soort objecten zijn te vinden in o.a. Arnhem en Amsterdam

AFBEELDING 068

OEFENING LOCALE BB KRING

De voormalige opleiding en commandocomplex Overvoorde van de A-kring Z-H-b te Rijswijk is een bijzonder voorbeeld van een kringopleidingslocatie. De opleidingsruïne bestaat uit meerdere gebouwen die samen een straat vormen waarin alle facetten van de reddingsopleiding uitgevoerd kunnen worden. De diversiteit van functies en de grootte van deze oefenruïne is uniek.

AFBEELDING 069

LOCALE OEFENTOREN

LUCHTWACHTTORENS

Na het opheffen van de militaire organisatie Luchtwachtdienst zijn een groot aantal luchtwachttorens overgedragen aan de organisatie BB. De torens worden ingericht als stationaire meetpost voor de ABC dienst. Ter bescherming van het aanwezige personeel en de langere verblijfsperiode zijn kleine ondergrondse onderkomens voor 4 personen bij de torens gebouwd met slaapgelegenheid en zelfs een luchtbehandelinginstallatie. De afmetingen zijn 2 x 4 meter.

Voorbeelden hiervan zijn te vinden in Westerschouwen en in Eede (Z-VI) (zie Wederopbouwrapport *Militair erfgoed* door M. Kruidenier, Zeist 2007)

AFBEELDING 070

INGANG BESCHERMD

ONDERKOMEN BIJ LUCHT-

WACHTTOREN WESTENSCHOU-

WEN

Noodhospitaal

Een aantal ziekenhuizen is 'dubbel uitgevoerd' met een atoombestendig gedeelte. Onder bijzondere omstandigheden kan dit gedeelte hermetisch afgesloten worden. Diverse technische aanpassingen, zoals sluizen, zijn aangebracht om de binnenkomst van patiënten mogelijk te maken.

De luchtbehandelinginstallatie dient gezuiverde lucht aan te voeren. Deze lucht ondergaat een aantal bewerkingen zodat een steriele omgeving

gecreëerd wordt. Voorbeelden zijn het Academisch Medisch Centrum te Amsterdam en het Utrechts Medisch Centrum

AFBEELDING 071

INRICHTING NOODZIEKENHUIS

3.4. SCHUILGELEGENHEID

Anders dan bij het operationeel maken van de organisatie BB is het schuilgelegenheidbeleid een duidelijk bestuurlijk onderwerp. De bestuurders hanteren daarbij andere afwegingen waardoor het traject van het schuilgelegenheidbeleid niet parallel loopt met de ontwikkeling van de BB en de civiele verdediging.

De mensheid zoekt van oudsher bij bedreigingen natuurlijke schuilplaatsen op. Later verrijzen versterkte gebouwen om beschutting te bieden bij rampen en oorlogen. Op dit eeuwenoude thema wordt tijdens en na de Tweede Wereldoorlog verder gegaan

AFBEELDING 072
METROSTATION MET
GASDEUREN

TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Vóór en tijdens de Duitse bezetting zijn er veel schuilgelegenheden in Nederland gebouwd. Uiteindelijk is hierbij ook weer een eenvoudige bouweis terug te vinden, namelijk een afdoende bescherming voor een korte periode. Langer dan enkele uren verbleef men meestal niet in deze schuilgelegenheden.

AFBEELDING 073
GASDEUREN IN EEN
METROSTATION

De atoomdreiging heeft ook op gebied van schuilen het nodige teweeg gebracht en de bouw van schuilgelegenheden beïnvloed. Daarbij wordt er vanuit gegaan dat het verblijf in een schuilgelegenheid beduidend langer zal zijn, van enige dagen tot een week. Door de ongrijpbare radioactieve stof en straling zijn diverse extra technische aanpassingen ontwikkeld.

AFBEELDING 074

HET SLUITEN VAN GASDEUREN
IN EEN SCHUILGELEGENHEID

DE OVERHEID ALS BOUWHEER

Het uitgangspunt van het schuilgelegenheidbeleid is dat de bevolking in tijden van oorlog of ander gevaar haar bescherming in of in de directe omgeving van de eigen woning moet kunnen vinden. Hierbij wordt de aloude gedachte gehandhaafd, dat openbare schuilgelegenheden alleen daar moeten zijn waar grote groepen burgers op straat verblijven.

AFBEELDING 075

SANITARIE VOORZIENINGEN IN
METROSTATION TBV
SCHUILGELEGENHEID

In het begin van de jaren vijftig wordt door de overheid plannen gemaakt voor de bouw van schuilgelegenheden voor 100.000 personen. Hierbij gaat men uit van het gebruik van kelders van bestaande gebouwen. Waar nodig dienen nieuwe schuilgelegenheden gebouwd te worden.

Een budget van vijf miljoen gulden wordt beschikbaar gesteld voor deze nieuwbouw. Vrij snel blijkt het budget niet toereikend en wordt minder nieuw gebouwd dan verwacht.

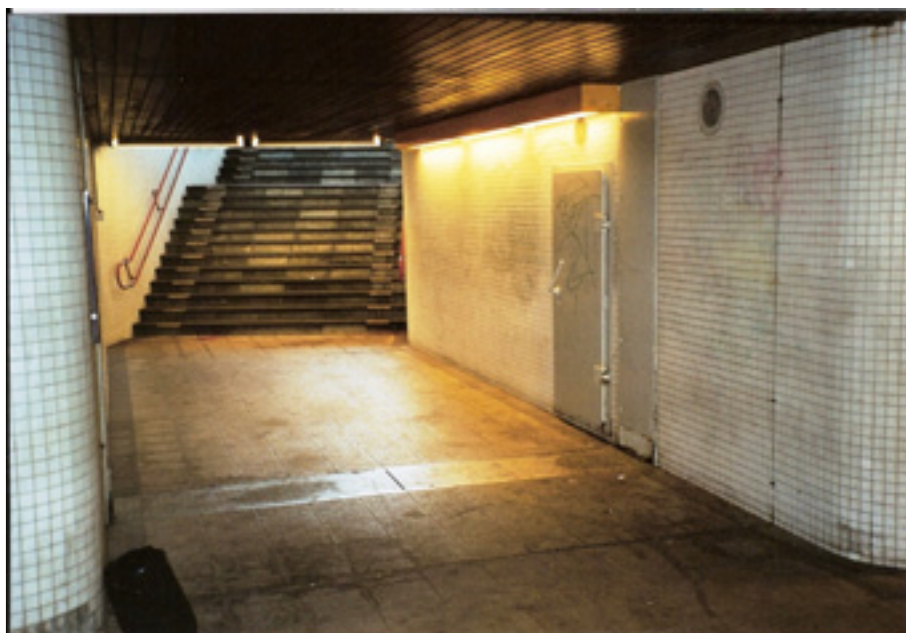
AFBEELDING 076

ZICHTBARE SCHUILPLAATS

ZUIDERZEEWEG TALUD

AMSTERDAM

Na onderzoek komt men op een andere manier van bouwen: de zogenaamde 'combinatiebouw'. Door onder andere bij nieuw te bouwen openbare gebouwen extra voorzieningen aan te brengen wordt tevens schuilgelegenheid gecreëerd. Op deze wijze hoopt men voordeliger uit te zijn. Diverse parkeergarages, metrostations en kelders worden op dergelijke wijze aangepast.

AFBEELDING 077

INGANG EN AFSLUITING DMV

GASDEUR NOORDTUNNEL

UTRECHT

De oplevering van de geplande schuilgelegenheden loopt echter behoorlijke vertraging op door het wachten op de bouw van geschikte bouwwerken en de inpassing van de extra voorzieningen. Van de voorgenomen 576 schuilgelegenheden zijn er aan het einde van de jaren vijftig niet meer dan

ongeveer honderd gerealiseerd. Tussen 1950 en 1970 is 'slechts' zeventien miljoen gulden aan het schuilgelegenheidsbeleid uitgegeven. Het aantal beschikbare plaatsen ligt rond 1970 amper boven de 100.000. De verdeling over Nederland is niet gelijkmatig. In Amsterdam kunnen 12.000 mensen schuilen in één van de vele kleine schuilgelegenheden in de stad. De provincie Zeeland heeft 150 schuilplaatsen, terwijl Drenthe geen enkele heeft. Rotterdam met haar, nog te bouwen, metrostations komt nog het beste uit de bus met ongeveer 65.000 beschikbare plaatsen. Ondanks dat de bouw van schuilgelegenheden met moeite van de grond komt blijft de regering de noodzaak van het schuilgelegenheidsbeleid ondersteunen. Het blijft onderdeel van de begroting en jaarlijks wordt een budget beschikbaar gesteld voor het schuilgelegenheidsbeleid.

AFBEELDING 078

POSTER OVER SCHUILGELE-
GENHEID

PARTICULIERE BOUW

Naast de taak van de overheid bij de bouw van schuilkelders bij openbare gebouwen komen er ook richtlijnen en wetten voor nieuwbouw van particulieren.

In 1955 wordt het Koninklijk Besluit 'Schuilplaatsen bij bouw van woningen' van kracht.

Deze Wet houdt in dat binnen de gemeentelijke bouwverordeningen bepalingen en voorschriften moeten worden opgenomen voor het bouwen van gebouwen met twee of meer woningen. Daarin worden plaats en grootte van een schuilgelegenheid binnen het gebouw vastgelegd. De voorschriften gaan over het aantal en de plaats van nooduitgangen, over de dikte en samenstelling van de muren, over draagvloeren, bordessen en de afdekking van de bovenste bouwlaag.

Het schuilgelegenheidsbeleid wordt ingehaald door de ontwikkelingen. De militaire veronderstelling geeft een indicatie af dat de bombardementen frequenter en zwaarder gaan worden. Het verblijf in de schuilgelegenheid zal langer duren en de effecten van een aanval vèrstrekkend. De groei van de bevolking neemt explosief toe en de mobiliteit van de bevolking groeit navenant. Hierdoor dient het aantal beschikbare schuilplaatsen drastisch worden bijgesteld.

De organisatie Bescherming Bevolking, verantwoordelijk voor o.a. de individuele zelfbescherming, prefereert een goede beschermingsmogelijkheid in eigen omgeving boven de vele openbare schuilgelegenheden. De BB geeft adviezen waarbij voornamelijk wordt gekeken naar bouwkundige voorzieningen en de mogelijkheden om het belangrijkste schadelijke gevolg van een atoomexplosie, de fall-out besmetting, buiten te houden.

AFBEELDING 079

VOORBEELD INRICHTING
PARTICULIERE SCHUILGELE-
GENHEID

AFBEELDING 80
INRICHTING PARTICULIERE
SCHUILGELEGENHEID ONDER
BUNGALOW IN ROOSENDAAL

MODELWONINGEN

In het Koninklijke Besluit worden eengezinswoningen niet genoemd. De bewoners moeten zich zelf zien te redden, meestal binnenshuis. Sommigen besluiten in de tuin een eigen schuilkelder te bouwen. In de gemeente Dwingelo wordt door een particulier een volwaardige schuilkelder voor 4 personen in de tuin gebouwd. Andere particulieren laten bij de nieuwbouw van hun woning een schuilkelder in het ontwerp opnemen. In de gemeente Roosendaal is onder twee bungalows op eigen kosten een technisch volwaardige schuilgelegenheid gebouwd.

De organisatie BB geeft echter wel voorlichting over de wijze waarop in een eengezinswoning een zekere bescherming is te realiseren. In diverse gemeenten in Nederland worden modelwoningen ingericht waar de bevolking kan zien hoe men met eenvoudige middelen een schuilgelegenheid in eigen huis kan aanleggen. Meestal is de kelder hiervoor de aangewezen plaats.

Wanneer geen kelder aanwezig is, wordt vaak de keuken geschikt geacht om als schuilgelegenheid te dienen.

AFBEELDING 081
MODELWONING KOLLUM

AFBEELDING 082
MODELWONING KOLLUM

Hiervoor moeten wel enige handelingen verricht worden:

- Boven de keuken dient een 20 cm. dikke zandlaag aangebracht te worden
- Tegen de buitenmuur dienen zandzakken gestapeld te worden ter dikte van 50 cm.
- In de gang moet d.m.v. zandzakken een sluis gecreëerd worden.
- Met board dienen de ramen afgedekt te worden.
- Kieren van ramen en deuren worden met plakband of dichtingpasta afgesloten.
- Verder dienen in deze ruimte matrassen, dekens, noodtoilet, noodverlichting, voedsel en water aanwezig te zijn.

Door modelwoningen te bezoeken kan de bevolking wennen aan dit idee en voorlichting krijgen van de organisatie BB over nut en mogelijkheden.

Deze woningen zijn o.a. opgezet in: Kollum, Hedel, Zevenhuizen. In Utrecht wordt zelfs een flatwoning ingericht als modelwoning.

AFBEELDING 083

VOORBEELD PARTICULIERE
SCHUILGELEGENHEID

PREFAB SCHUILPLAATSEN

De commercie stort zich begin jaren zestig op de levering van complete particuliere schuilplaatsen. Diverse uitvoeringen van bovengrondse en ondergrondse modellen worden aangeboden.

AFBEELDING 084

FOLDER PARTICULIERE
SCHUILKELDER

De firma Inter Scaldis uit Goes levert de 'R.A.N. 0.8', een betonnen buisconstructie met een luchtsluis, watertank, chemisch toilet en ruimte voor

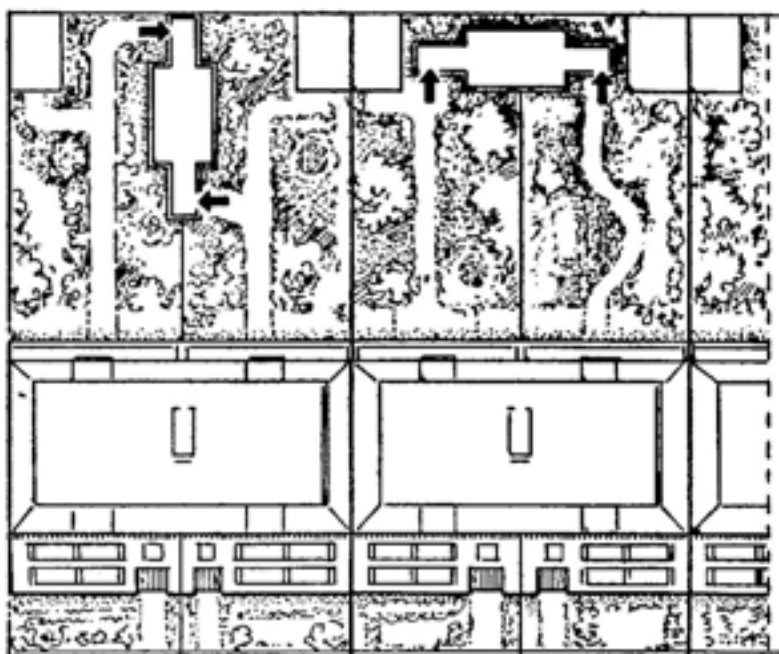
8 personen. Voor de luchtbehandeling is een zandfilter met een membraampomp aanwezig. Dit model dient ingegraven te worden, maar niet iedereen beschikt over een dergelijke grote tuin.

AFBEELDING 085

FOLTU SCHUIKELDERS

„Foltu” Schuilkelders

VEILIG IN OORLOGSTIJD NUTTIG IN VREDESTIJD

**HOE MEN MET 2 GEZINNEN
MET 1 SCHUIKELDER KAN VOLSTAAN**

Andere ontwerpen hebben een dubbele functie. Na het ingraven kan het bovenste gedeelte van de schuilkelder benut worden als zwembad. Simpelere ontwerpen zouden met behulp van een eenvoudige golfplaat enige bescherming moeten kunnen bieden.

FALL-OUT ENQUÊTE

Om in kaart te brengen hoeveel personen in de eigen omgeving een afdoende bescherming hebben tegen de gevolgen van de fall-out, wordt in 1966 een grootschalig onderzoek gestart.

Het 'Tielerproject' ligt aan de basis van dit uitgebreide landelijke onderzoek. Bij een grootschalige denkbeeldige oefening in 1963 komt de gemeente Tiel

volledig onder de fall-out te liggen van een kernexplosie. Niemand kan geëvacueerd worden. Alle woningen worden in kaart gebracht om te onderzoeken of de 19.000 inwoners van Tiel voldoende bescherming hebben in eigen omgeving. De bevindingen van dit project zijn zorgelijk. Meer dan de helft van de woningen heeft onvoldoende mogelijkheden om aan de gestelde 'afschermingfactor' te voldoen, die vooral wordt bepaald door de dikte van muren, glasoppervlakte en aantal vloeren. Meer dan een half miljoen zandzakken zijn nodig om iedereen aan de gestelde afscherming-norm te laten voldoen.

Om te controleren of deze veronderstelling juist is wordt besloten tot een landelijke enquête.

AFBEELDING 086

INRICHTING KLEINE OPENBARE
SCHUILKELDER

De gegevens uit deze enquête kunnen dan op gemeentelijk niveau gebruikt worden bij het opstellen van een lokaal fall-outbeschermingsplan.

In 1966 gaat deze mammoetklus van start. In een periode van zeven jaar worden alle huizen in Nederland bezocht. Gegevens over bouwwijze, afmetingen, aantal en grootte van de vensters, sanitair, stroom en water worden vastgelegd. Voor de verwerking van de grote hoeveelheid gegevens wordt een computer van de Rijkscentrale voor Mechanische Administratie ingezet.

De uitslag van de enquête blijkt inderdaad verontrustend. Een kwart gedeelte van de bevolking kan schuilen in eigen huis, een ander kwart kan zichzelf in veiligheid brengen in een groot gebouw in de omgeving. Voor ongeveer 6,8 miljoen inwoners is geen goede oplossing voorhanden.

BOUWVOORSCHRIFTEN

Het bouwen van schuilgelegenheden voor deze grote groep van bijna 7 miljoen inwoners, is financieel en technisch niet mogelijk. In 1970 wordt de Commissie Schuilgelegenheid opgericht om nieuwe bouwvoorschriften op te stellen. De bedoeling is om voorzieningen bij nieuwbouw, die noodzakelijk zijn voor de bescherming van fall-out, wettelijk verplicht te stellen.

Met veel geplande bouwactiviteiten in het vooruitzicht wordt verwacht dat in 1985 nog maar 1,6 miljoen burgers zonder schuilplaats zouden zijn.

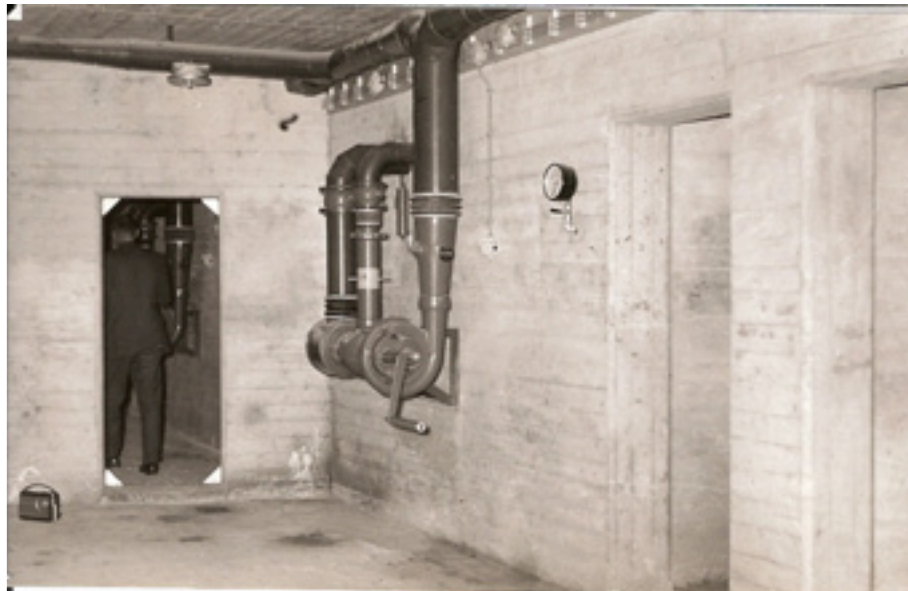

AFBEELDING 087

INRICHTING KLEINE OPENBARE
SCHUILGELEGENHEID

AFBEELDING 088

LUCHTBEHANDELING
OPENBARE SCHUILGELEGEN-
HEID

Door de turbulente politieke situatie in Nederland en de val van diverse kabinetten wordt de wettelijke verplichting pas in 1974 van kracht en de datum van afronding gesteld op 2002. In de praktijk blijkt echter dat de kostprijsverhoging voor eengezinswoningen dusdanig hoog is, dat de wet tenslotte niet uitgevoerd wordt.

AFBEELDING 089

AFSLUITING METROSTATION
MET SPECIALE VISIERDEUR

Het enige wat in geringe mate doorgang vindt is de bouw van openbare schuilgelegenheden in het kader van de zogenaamde combinatiebouw. Inventieve gemeenten weten de combinatiebouwsubsidie te benutten. Gemeente Eibergen bouwt een kolossale parkeergarage met schuilmogelijkheid voor 5000 personen. Met een inwonersaantal van 15.000 maakt het Eibergen tot de gemeente met het hoogste percentage schuilgelegenheidvoorzieningen.

Bouwkundige exponenten

In de periode van 1950 - 1990 is uiteindelijk voor slechts 320.000 burgers een plaats gecreëerd in openbare schuilgelegenheden. Veel beschermde onderkomens bevinden zich in kelders van grote gebouwen. Deze vallen in het niet naast de bouwkundige oplossingen van de metrostations in Rotterdam en Amsterdam. De dubbele functie van de metrostations bestaat uit de doorvoer van de metroreiziger en schuilgelegenheid voor grote groepen burgers (5000 – 10.000) in een atoombestendige, gasdichte omgeving.

De vele specifieke oplossingen van gasdeuren, sluizen, sanitair en luchtbehandeling dwingen respect af. Voorbeelden zijn het metrostation Wibaut in Amsterdam en metrostation Dijkzigt te Rotterdam (5000 pers).

Minder complex maar ook voorzien van diverse ingenieuze oplossingen zijn in Nederland diverse parkeergarages met een dubbelfunctie. Belangrijke voorbeelden zijn de parkeergarage “De Brinkhof” te Apeldoorn (7000 pers.) en de parkeergarage in Middelburg.

Bovendien grijpt men terug naar eeuwenoude locaties die al vele malen gebruikt zijn als schuilgelegenheid. Limburg heeft op dit gebied twee markante voorbeelden. Maastricht beschikt over kazematten, een kilometerlang stelsel van tunnels onder de stad waarin een fall-out schuilgelegenheid is aangebracht.

AFBEELDING 090

INGANG OPENBARE

SCHUILGELEGENHEID

MERGELGANGEN VALKENBURG

1

ENBARE

VALKENBURG

In de mergelgangen van Valkenburg die al eeuwen bescherming bieden aan de burgers is een volwaardige fall-out schuilgelegenheid ingericht voor 2500 personen.

Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen

De civiele verdedigingsvoorbereiding heeft in Nederland op diverse plaatsen duidelijk zijn sporen achtergelaten. Door het voorbereidende karakter en het nimmer in gebruik nemen van deze objecten is de kennis en de daarbij behorende interesse slechts aanwezig bij een zeer kleine groep.

Toch verdient deze periode met zijn specifieke objecten en hun zeer specifieke functie waardering.

Het onzichtbare aspect, de diversiteit en veelvoud van deze objecten maakt het ingewikkeld om het belang er van aan te tonen en onder de aandacht te brengen.

Daarbij schuilt tevens het gevaar dat onzorgvuldig omgesprongen wordt met deze exponenten van een bijzonder tijdvak.

Kijkend naar het geheel van civiele verdedigingbouwwerken zijn de navolgende objecten uniek en betekenisvol als voorbeeld van de periode 1945-1989 die wordt aangeduid als de Koude Oorlog:

- De Regeringsnoodzetel te 's Gravenhage door zijn specifieke inrichting, zijn bijzondere bouwwijze en zijn unieke functie binnen de civiele verdedigingsvoorbereiding met daarin opgenomen de noodstudio voor de Regering.
- Metrostation annex openbare schuilgelegenheid, Weesperplein te Amsterdam met zijn opvang van 12000 personen. De technische oplossingen om een metrostation in korte tijd om te bouwen voor het verblijf van een groot aantal personen. De sanitaire voorzieningen, de verblijfsvoorzieningen en de kolossale luchtbehandelinginstallaties in een gasdichte omgeving.
- Het voormalige opleiding- en commandocomplex Overvoorde van de A-kring Z-H-b te Rijswijk. Een kringcommandopost volgens het standaard bouwtype in originele staat, geflankeerd door een voormalige Duitse bunker die in de eerste fase van de civiele verdediging gediend heeft als commandopost. Op het buitenterrein de bijzondere uitgebreide oefenruïne met het kenmerkende opleidingsgebouw daterend uit de wederopbouwperiode. Deze combinatie van opleiding en commandovoering maakt Overvoorde uniek in het geheel van de BB commandoposten.

Op basis van deze eerste verkenning van het gebouwde erfgoed van de civiele verdediging is het noodzakelijk om snel te komen tot een grondige inventarisatie en waardestelling, voordat alles ongemerkt is verdwenen.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	69
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	74
BIJLAGE 3 STAMBOOM VAN DE NEDERLANDSE VAKBLADEN OP HET GEBIED VAN BRAND- EN RAMPENBESTRIJDING	75
BIJLAGE 4 PUBLICATIES MINISTERIE BINNENLANDSE ZAKEN MET BETREKKING TOT BESCHERMING BEVOLKING EN CIVIELE VERDE- DIGING	76
BIJLAGE 5 PUBLICATIES MET BETREKKING TOT DE LUCHTBE- SCHERMING	82
BIJLAGE 6 PUBLICATIES VAN DE RIJKSINSPECTEUR (VANAF 1943 HOOFDINSPECTIE) MET BETREKKING TOT DE BESCHERMING VAN DE BEVOLKING TEGEN LUCHTAANVALLEN	83
BIJLAGE 7 LIJST VAN REPRESENTATIEVE BOUWWERKEN CIVIELE VERDEDIGING	85
BIJLAGE 8 BOUWKUNDIGE VOORZIENINGEN CIVIELE VERDEDI- GING	87
BIJLAGE 9 OVERZICHT VAN OFFICIËLE OPENINGEN VAN BB COMMANDOPOSTEN IN: DE PALADIJN 1963-1970	97
BIJLAGE 10 SCHEMA VAN DE COÖRDINATIE EN BUNDELING VAN DE ACTIVITEITEN OP HET GEBIED VAN DE CIVIELE VERDEDIGING OP DEPARTEMENTAAL NIVEAU, BROCHURE ALGEMENE ZAKEN 1969	100

Bijlage 1 Literatuur

Asbeck, C.E. van en Verheggen, W.J.E., *Rapport over schuilgelegenheid voor de bevolking*, Commissie Schuilgelegenheid, Tilburg 1982

Barge, R. ten, *Hoe overleef je een atoomoorlog? Feiten, meningen en achtergronden over de civiele verdediging*, Eibergen 1981

Benschop, D., *'Als de sirene gaat...' Voorlichting over rampen, crises, rampenbestrijding en civiele verdediging vanaf 1900 tot nu*, doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam, 1993

Boddens Hosang, F.J.W., *Bescherm u zelf. Handleiding voor individuele-, gezins- en groepsbescherming*, Bussum 1961

Bolhuis, E. van, *Wet bescherming bevolking, Wet op de noodwachten, Wet verplaatsing bevolking, Wet verzekering beschikbaar blijven van goederen, met uitvoeringsvoorschriften, rondzendbrieven, aantekeningen enz.*, Zwolle 1953

Boom, B.E. van der, "Een atoomexplosie kunt u herkennen aan een zeer felle lichtflits", de 'Wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf', in: *In de schaduw van de Muur. Maatschappij en krijgsmacht rond 1960*. (1997) p. 134-151 en 278-282

Boom, B.E. van der en Sorgdrager, B., *Cold war, civiele verdediging in Nederland 1949-1989, kleurenfotografie*, Wageningen 1997

Boom, B.E. van der, *Atoomgevaar? dan zeker BB, de geschiedenis van de bescherming bevolking*, Den Haag 2000

Bosma, J.E., *Schuilstad. Bescherming van de bevolking tegen luchtaanval-
len*, Amsterdam 2006

Brand, L.J.W.E., *Civiele verdediging, essentieel onderdeel van het afschrik-
kingsconcept*, scriptie Marinestafschool, Den Helder 1982

Commissie Schuilgelegenheid, *Rapport over schuilgelegenheid voor de bevolking, uitgebracht door de 'Commissie Schuilgelegenheid', ingesteld door de Minister-president, Minister van Algemene Zaken, voorzitter C.E. van Asbeck*, 's-Gravenhage 1970

Commissie Schuilgelegenheid, *Vertrouwelijke toelichting bij rapport over schuilgelegenheid voor de bevolking*, Commissie Schuilgelegenheid, 's-Gravenhage 1970

Commissie Schuilgelegenheid, *Rapport over schuilgelegenheid voor de bevolking*, 's-Gravenhage 1971

Coördinatie-commissie voor de burgerlijke verdediging, *Nationale planning. Rapport van de Coördinatie-commissie voor de burgerlijke verdediging, no. 1*, 's-Gravenhage 1950

Corbey, P.A.M.J., Kedde, H.J., e.a., *Onderzoek schuilgelegenheid in woningen in het kader van de civiele verdediging*, Amersfoort 1983

Cornelissen, G.A. en Dalen Gilhuys, A., *Vademecum voor Krijgsmacht, Rode Kruis en Bescherming Bevolking*, Rijswijk, vanaf 1967

Crinice Le Roy, R., *De wet bescherming bevolking*, Arnhem 1962

Driel, C.M.I.M. van, *Het ontwerpen van schuilplaatsen (shelters)*, 's-Gravenhage 1977

Duijsings, M., *De les van Londen, een onderzoek naar de resultaten van de voorlichtingscampagne van de Stichting Bevordering Bescherming Bevolking*, doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 1993

Engelbronner, E.R. d' en Cate, L. ten, *Civiele verdediging, AO-gesprek*, AO-reeks nr. 1195, Amsterdam 1968

Graaf, W.P.J. de, *Wet bescherming bevolking, Wet op de noodwachten, Wet verplaatsing bevolking, Wet verzekering beschikbaar blijven van goederen, Tekst der wetten met toelichting en aantekeningen, Koninklijke besluiten en ministeriële beschikkingen, opnieuw bewerkt*, editie Schuurman & Jordens, no. 120, Zwolle 1958

Hamers, Th. en Meeuwen, N.C.J. van, *Handboek Reddingsdienst BB*, 's-Hertogenbosch 1960

Hilarius, D.C. en Fakkert, M.H.C., *Het "B" boek, bedrijfszelfbescherming, bedrijfsbewaking, bedrijfsbeveiliging, instandhouding van productie en maatschappelijk leven*, Alphen a/d Rijn, vanaf 1956

Jaarboek der B.B. 1957-1958, Alphen a/d Rijn 1958

Jacobs, P.H., *De geschiedenis van de burgerlijke verdediging van de stad Amsterdam van 1275 tot heden*, Dienst Bescherming Bevolking, Amsterdam 1972

Keijzer, L.J., *Kooldioxyde-verwijdering uit lucht (als onderdeel van de luchtbehandeling in commandoposten en schuilplaatsen)*, 's-Gravenhage 1976

Kooter, J.M. de, *Berekening van het dynamisch gedrag van een bunker ten gevolge van een passerende sterke schokgolf*, 's-Gravenhage 1976

Kopp, E., *De civiele verdediging van de Sovjet-Unie, een gevaar voor de veiligheid van het Westen?*, Scriptie Koninklijk Instituut voor de Marine, Den Helder 1980

Leenders, H.W.G., *Als de hemel valt, Bescherming Bevolking tussen fantasie en werkelijkheid*, proefschrift Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg 2001

Mes, Ph.M., *Het Korps Mobiele Colonnies 1955-1992, Traject Niets-Iets v.v.*, Crailo 1992

Mijnlieff, F.R., *Rapport van de commissie ter voorbereiding ener wettelijke regeling van de rampenbestrijding en de burgerlijke verdediging, ingesteld bij beschikking van de Min. v. Binnenlandse zaken van 25 febr. 1947, no. U 12156 afd. O.O. en V. Ned. Staatscourant no. 42*, 's-Gravenhage 1948

Nederlandse Spoorwegen, *Civiele verdediging bij de spoorwegen*, Utrecht 1968

Raad voor het Binnenlands Bestuur, *Advies inzake reorganisatie Bescherming Bevolking*, 's-Gravenhage 1981

Rolf, R., *Bunkers in Nederland*, Den Helder 1982

Rooduyn, E.J. *Bronwatervoorziening van schuilplaatsen en andere beschermende onderkomens*, 's-Gravenhage 1977

Schep, C., *Constructie van schuilplaatsen*, 's-Gravenhage 1961

Schep, C., *Constructie van schuilplaatsen*, Den Haag, 1962

Schep, C., *Het filteren van ventilatielucht voor schuilplaatsen en commandoposten*, 's-Gravenhage 1966

Schep, C., *Het gedrag van de bodem en het grondwater in Nederland bij dynamische belastingen in het bijzonder bij dynamische belastingen als gevolg van een kernwapenexplosie, proefnemingen gedurende de periode 1962-1965*, 's-Gravenhage 1965.

Schep, C., *Verslag betreffende het symposium over de wetenschappelijke grondslagen voor de constructie van schuilplaatsen gehouden te Zürich van 25 juli t/m 31 juli 1963*, 's-Gravenhage, 1963

Schep, C. *Constructie van schuilplaatsen en commandoposten*, 's-Gravenhage 1967

Schep, C. en Reichenbach, H., *Symposium betreffende schokbuizen gehouden van 12 april tot 14 april te Freiburg*, 's-Gravenhage 1967

Schriftelijke cursus voor blokhoofden en blokwachters van de noodwacht der A-gemeente Amsterdam, Amsterdam 1961

Sevat, P.A.A., *Informatie voor de procesindustrie met betrekking tot een nucleaire electro-magnetische puls (EMP) Een rapport van de Studiegroep EMP-gevaar voor de Procesindustrie*, 's-Gravenhage 1980

Staf voor de Civiele Verdediging, *EMP and electric power systems*, 's-Gravenhage 1973

Staf voor de Civiele Verdediging, *Beknopte aanwijzingen betreffende beveiliging tegen 'EMP', uiteenzetting met aanvullingen 1975, bestemd ten gebruike bij het rapport Electro-magnetische effecten 1973*, 's-Gravenhage 1975

Staf voor de civiele verdediging, *Technische gegevens ten behoeve van de bouw van schuilplaatsen en beschermende werkruimten*, 's-Gravenhage 1979

Verwater, J.A.M., *De bouwfysica bij schuilplaatsen en commandoposten*, 's-Gravenhage 1975

Tijdschriften

(Zie bijlage 1 stamboom van de Nederlandse vakbladen op het gebied van de brand- en rampenbestrijding)

Alblas, A.M., Het roemloos einde van de BB, Bescherming Bevolking tussen fantasie en werkelijkheid, in: *Alert* 9 (2001) p. 20-21

Bergen, L. van, Atoomgevaar? dan zeker BB, de geschiedenis van de Bescherming Bevolking, in: *Maatschappij en krijgsmacht* 6 (2000) p. 22-24

Hart, W. 't, Ad Auxilium Appellatus, Het Korps Mobiele Colonnies: 'Tot Hulp Geroepen', in: *Ons Leger*, 4 (1985), p. 29-32

Heck, J.P., Civiele verdediging als component van het veiligheidsbeleid?, in: *Liberaal reveil* 1 (1982) p. 58-62

Hendriks, J., Ontwikkelingen met betrekking tot de Bescherming Bevolking, in: *Bestuursforum* 6 (1980) p. 188.

Koppers, G.P., Korps Mobiele Colonnies, in: *0011*, 2 (1980), p. 4-7

Het Korps Mobiele Colonne in het zilver, in: *Militaire Spectator* 8 (1980) p. 343-379

Leenders, H.W.G., Onbegrepen eenvoud, de fatale voorlichting over de verwachte kernoorlog, in: *Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in West-Europa, circa 1500-2000*. (1997) p. 151-168 en 193-198

Leenders, H.W.G., Amsterdam beschermen tegen Russen en rampen, Bescherming Bevolking van 1952 tot 1988, in: *Ons Amsterdam* 1 (1994) p. 24-28

Leenders, H.W.G., Toekomstgeschiedenis, Bescherming Bevolking en haar imaginaire derde wereldoorlog, in: *Focaal, tijdschrift voor antropologie* 25 (1995) p. 145-158

Leenders, H.W.G., Een terugblik op de BB, in: *Alert* 9 (1995) p. 16-22.

Leenders, H.W.G., "Let's die on the surface!", Bescherming Bevolking en de angst voor de schuilkelders, in: *Etnofoor* 2 (1991) p. 109-144

Pot, A., De bescherming burgerbevolking en burgerlijke verdediging in het kader van de nationale verdediging, in: *Antirevolutionaire Staatskunde* (1952)

Stichting Bevordering Bescherming Bevolking te 's-Gravenhage

Atoomgevaar? dan zeker B.B 1956

Atoomgevaar II, Radio-actieve neerslag, 1957

Een gewetensvraag, 1956

Individuele zelfbescherming 1957

Leidraad voor de werving van vrijwilligers voor Bescherming Bevolking, 1953

Overzicht rechtspositie noodwachters, 1953

Samenvatting rechtspositie noodwachters, 1953

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Stichting Bevordering Bescherming Bevolking te 's-Gravenhage

Wegwijzer Bescherming Bevolking, 's-Gravenhage, vanaf 1956

Voordrachten

Kok, J., *Westelijk Nederland, totale oorlog, civiele verdediging*, (voordracht gehouden door Generaal-majoor J. Kok voor de Koninklijke Vereniging

‘Ons Leger’ op dinsdag 19 december 1950 te ’s-Gravenhage), ’s-Gravenhage 1951

Spanjaert Speckman, L.J., *Schuilplaatsen voor de burgerbevolking in oorlogstij. Een kernprobleem van de burgerlijke bevolking*, (Voordracht gehouden voor de Afdeling voor Krijgskundige Techniek en voor de Afdeling voor Bouw- en Waterbouwkunde te ’s-Gravenhage op 1 maart 1951), overdruk uit Koninklijk Instituut van Ingenieurs, no. 55, 1951

Verwayen, H.B., *De B.B. als blijvende organisatie*, (voordracht van het hoofd buitendienst, Stichting Bevordering Bescherming Bevolking), ’s-Gravenhage 1956

Bijlage 2 Afbeeldingen

Alle afbeeldingen, foto's en figuren uit dit rapport zijn afkomstig van de Stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking. (NCBB)

Bijlage 4

Publicaties Ministerie van Binnenlandse Zaken met betrekking tot Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging.¹

Titel	auteurs	afd	datum	x
Leidraad voor de opbouw van een burgerlijke organisatie tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen		BB	1949-00	x
Evacuatie en vluchtelingen zorg – voorlopige leidraad	CEC	BB	1951-00	
Aanvalsmiddelen en enige aanwijzingen ter bescherming en bestrijding daarvan		BB	1952-00	x
BB-leidraad inzake de opzet en de organisatie van de zelfbescherming en bedrijfs(zelf)bescherming		BB	1952-00	x
Doel en opzet van de organisatie Bescherming Bevolking		BB	1952-00	
Elementaire handleiding voor reddingswerk		BB	1952-00	
Handleiding voor de identificatie en berging		BB	1952-00	
Handleiding voor de opruim- en reddingsdienst		BB	1952-00	
Taak van de politie in het kader van de Organisatie Bescherming Bevolking		BB	1952-00	
Verkenning en melding		BB	1952-00	
Bedrijfszelfbescherming		BB	1953-00	x
Handleiding voor de uitvoering van maatregelen ten behoeve van de zelfbescherming en bedrijfszelfbescherming		BB	1953-00	x
Instructieboekje Rijksbrandweermaterieel		BB	1953-00	
Leidraad voor de Dienst sociale verzorging		BB	1953-00	x
Handleiding atoombescherming		BB	1953-07	

¹ In de inhoud wordt verwezen naar bouwwerken of bouwkundige aspecten.

Titel	auteurs	afd	datum	x
Frontchirurgie	KL	BB	1954-00	
Medische aspecten van de chemische oorlogsvoering		BB	1954-00	
Richtlijnen met betrekking tot de vordering van motorrijtuigen ten behoeve van de B.B.		BB	1954-00	
Richtlijnen voor de uitvoering van de in de Wet op de noodwachten vervatte regelingen bij tijdelijke arbeidsongeschiktheid		BB	1954-00	
Richtlijnen voor de bescherming van elektriciteitsbedrijven	EZ	BB	1954-02	x
Richtlijnen voor de bescherming van gasbedrijven	EZ	BB	1954-02	x
Bescherming bevolking en gezondheidszorg – Symposion		BB	1954-06	
Bescherming waterbedrijven met het oog op oorlogsomstandigheden	SZV	BB	1955-00	x
Eerste hulp in oorlogstijd – EHIO		BB	1955-00	
Instructie Rijksbrandweermaterieel		BB	1956-00	
Beproeversrapport van scherfwerende constructies		BB	1956-12	x
Leidraad Brandweer Bescherming Bevolking		BB	1957-00	
Leidraad voor de geneeskundige dienst		BB	1957-00	
Schema's watertransport 3" plastic		BB	1957-00	
Schema's watertransport 3" vlas		BB	1957-00	
Berekening van de bescherming welke gebouwen bieden bij radioactieve neerslag		BB	1958-00	x
Gewondentransport in beeld		BB	1958-00	
Richtlijnen bescherming ziekenhuizen met het oog op buitengewone omstandigheden	SZV	BB	1958-00	x
Richtlijnen inzake te nemen brandweermaatregelen in het kader van de bedrijfszelfbescherming in A-gebied		BB	1958-00	
Rijksplan voor het in staat van paraatheid brengen van de Bescherming Bevolking		BB	1958-00	x
Eerste aanvulling Richtlijnen Bescherming Waterbedrijven met het oog op oorlogsomstandigheden	SZV	BB	1958-10	x
Leidraad voor geneeskundigen, belast met het verrichten van keuringen van Noodwachters		BB	1958-11	

Titel	auteurs	afd	datum	x
Artsen- en Verplegers(sters) Cursus B.B.		BB	1959-01	
Handleiding inschrijving, bestemming en oproeping noodwachtplichtigen		BB	1959-08	
Fall out en afscherming		BB	1960-00	x
Eerste hulp in oorlogstijd – EHIO		BB	1960-02	
Rapport van de Commissie ter bestudering van het vraagstuk der beperking van de verlichting c.q. verduistering van de verlichting in het kader van de Bescherming Bevolking		BB	1960-04	x
Voorlopige voorschriften Opslag en onderhoud BB-materieel		BB	1960-09	x
Handleiding voor burgemeesters inzake bestuursvoering onder omstandigheden van fall-out		BB	1961-08	
Handleiding voor de burgemeester inzake bestuursvoering onder omstandigheden van fall-out		BB	1961-10	
Leidraad voor de bescherming tegen atoomgevaar		BB	1961-10	x
Report of the Town Planning and Air raid Precautions Committee		BB	1962-00	x
Basiskennis voor instructeurs individuele zelfbescherming		BB	1962-09	x
Handleiding voor de reddingsdienst I		BB	1963-00	
Handleiding voor de reddingsdienst II		BB	1963-00	
Leidraad Verkenning en Melding		BB	1963-00	
Wegwijzer Bescherming Bevolking	SBBB	BB	1963-00	x
Leidraad Waarschuwing en alarmering (LWA)		BB	1964-00	
Richtlijnen voor de vordering van motorrijtuigen ten behoeve van de organisatie bescherming bevolking		BB	1964-00	
Civiele verdediging	SCV	BB	1964-02	x
Rijksplan 1964 voor het in staat van paraatheid brengen van de Bescherming Bevolking		BB	1965-05	x
Handleiding Fall-out en afscherming		BB	1966-00	x
Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid		BB	1966-00	

Titel	auteurs	afd	datum	x
Voorschrift verbindingsdienst		BB	1966-00	
Voorschrift waarschuwing en alarmering		BB	1966-00	
Handleiding Gemeentelijke civiele verdediging		BB	1966-08	x
Kaartlezen en kaarttekens Bescherming Bevolking		BB	1967-00	
Leidraad Stafdienst Bescherming Bevolking		BB	1967-00	
Rijksplan voor de Organisatie Bescherming Bevolking		BB	1967-00	x
Bescherming Bevolking		BB	1967-09	
Handleiding civiele verdediging voor het bedrijfsleven CV-7	SCV	BB	1968-01	x
Algemene Oefenaanwijzingen CV-3	SCV	BB	1968-02	
Civiele verdediging	SCV	BB	1968-02	x
Vademecum voor de Civiele Verdediging CV-1		BB	1968-02	x
Bomverkenning		BB	1969-00	
Voorschrift gewondenvervoer		BB	1969-00	
Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid		BB	1969-00	
Civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland (de -)	AZ	BZ	1969-05	x
Civiele mobilisatie in de gemeente CV-8	SCV	BB	1969-11	x
Kaarttekens Bescherming Bevolking		BB	1970-00	
Voorlopige handleiding voor de Verzorgingsdienst		BB	1970-00	
Voorschrift waarschuwing en alarmering		BB	1970-00	
Rapport over schuilgelegenheid voor de bevolking	MAZ	BB	1970-08	x
Vademecum voor de Civiele Verdediging CV-1		BB	1971-06	x
Handleiding civiele verdediging in de gemeente CV-11	SCV	BB	1971-12	x
Nota Civiele Verdediging 1972		BB	1972-00	x

Titel	auteurs	afd	datum	x
Voorlopige handleiding voor het optreden van sectorgroepen		BB	1972-00	
Rechtspositie noodwachters		BB	1972-01	
Handleiding voor de reddingsdienst I		BB	1973-00	
Handleiding civiele verdediging voor het bedrijfsleven CV-7	SCV	BB	1973-03	x
Gewondenvervoer		BB	1974-00	
Nota Civiele Verdediging 1974		BB	1974-00	x
Richtlijnen bescherming waterleidingbedrijven met het oog op oorlogsomstandigheden		BB	1974-00	x
Handleiding civiele verdediging in de gemeente CV-11	SCV	BB	1976-07	x
Civiele verdediging in de provincie	SCV	BB	1977-01	x
Handleiding verbindingen en berichtgeving voor de civiele verdediging	SCV	BB	1979-01	
Operationele gegevens en aanwijzingen voor de Civiele Verdediging	SCV	BB	1979-01	x
Handleiding civiele verdediging voor het bedrijfsleven CV-7	SCV	BB	1979-05	x
Technische gegevens ten behoeve van de bouw van schuilplaatsen en beschermende werk-ruimten	SCV	BB	1979-05	x
Civiele verdedigingsvoorbereiding (de -)	SCV	BB	1979-09	x
Civil Emergency planning in the Netherlands	SCV	BB	1979-09	x
Civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland (de -)	SCV	BB	1979-12	x
Facsimile		BB	1980-00	
Gewondenzorg onder rampomstandigheden		BB	1980-00	
Handleiding behorende bij RampTerreinVerlichtingsSets		BB	1980-11	
Wetten en noodwetten civiele verdediging	SCV	BB	1981-03	
Handleiding Geneeskundige Dienst van de organisatie Bescherming Bevolking		BB	1982-06	
Gewondenzorg onder rampomstandigheden		BB	1983-00	
Doorlopend onderzoeksprogramma 1983-1987	SCV	BB	1983-02	

Titel	auteurs	afd	datum	x
Wetten en noodwetten civiele verdediging	SCV	BB	1983-02	
Nota Civiele Verdediging		BB	1984-10	x
Handleiding voor de civiele verdediging in de gemeente		BB	1985-00	x
Handleiding civiele verdediging in de gemeente CV-11	SCV	BB	1985-06	x
Handleiding voor de hospitalisatie van grote aantallen gewonden in buitengewone omstandigheden		BB	1985-07	
Opleidingsgids civiele verdediging 1988	SCV	BB	1988-00	
1960-1990 30 jaar Staf voor de Civiele Verdediging	SCV	BB	1991-03	
titel	auteurs	afd	datum	
Conceptontwerp Rampenwet 1980		RB	1980-02	
Meerjarenplan Civiele Verdediging 1988-1992	SCV	RB	1987-04	x
Evaluatie waarschuwings- en verkenningsdienst	TNO	RB	1987-05	
Crisisbeheersing in NAVO-verband		RB	1988-00	
Civiele verdediging – ministerie van Binnenlandse Zaken		RB	1988-02	x
Handleiding rampenbestrijding – concept	Save	RB	1988-07	
Civiele verdediging, voor het geval dat...		RB	1988-11	x
Handleiding rampenbestrijding – 2e concept	Save	RB	1988-12	
Rechtspositie van de vrijwillige rampenbestrijder in buitengewone omstandigheden (de -)		RB	1989-02	
Onderhoudsvoorschriften rampenbestrijdingsuitrusting		RB	1990-00	x
Handboek geneeskundige hulpverlening bij ongevallen en rampen	WVC	RB	1990-10	
Handleiding Rampenbestrijding		RB	1990-11	
Inventarisatie van de opbouw en aanbevelingen voor onderhoud en uitbouw van de rampenbestrijdingsorganisatie	NBF	RB	1991-01	
Van rampenbestrijding naar openbare veiligheid		RB	1991-03	
Vernieuwing waarschuwingsstelsel – projectplan		RB	1991-03	

Titel	auteurs	afd	datum	x
Vernieuwing waarschuwingsstelsel		RB	1992-03	
Project vernieuwing waarschuwingsstelsel		RB	1992-08	
Vernieuwing waarschuwingsstelsel		RB	1993-04	
Evaluatie vernieuwing waarschuwingsstelsel		RB	1995-09	
Vernieuwing waarschuwingsstelsel – evaluatie		RB	1995-09	

Titel	auteurs	afd	datum
Reorganisatie Rampenbestrijding		RR	1985-00
Sociaal plan voor het beroepspersoneel van de organisatie BB		RR	1986-02
Handleiding voor de uitvoering van de intrekkingswet BB		RR	1986-06
Intrekkingswet BB		RR	1986-06
Voorlopige uitrustingsstaat verkenningspeloton A-meetpost/B-meetpost		RR	1986-11
Eindrapportage herplaatsing noodwachters		RR	1987-10
Eindrapport reorganisatie rampenbestrijding		RR	1991-03

Afdeling:

BB Bescherming Bevolking/Civiele Verdediging (1949-1991)

BZ Ministerie van Binnenlandse Zaken

RB Rampenbestrijding (1980-heden)

RR Reorganisatie Rampenbestrijding (1984-1991)

Bijlage 5

Publicaties met betrekking tot de Luchtbescherming

Vlugschriften		
nr.	Titel	jaar
A1	Algemeene beginselen van de bescherming der burgerbevolking tegen aanvallen uit de lucht	1937
A2	Luchtbescherming en brandgevaar	1937
A3	Luchtbescherming en scherf- en instortingsgevaar	1937
A4	Luchtbescherming en gasgevaar	1937
A5	Verblijf in schuilplaatsen	1937
A6	Schuilloopgraven	1938
A7	Zelfbeschermingsmaatregelen (Gezinsbescherming)	1938
A8	Strijdgassen en de behandeling van gaszieken - Een korte beschouwing voor leeken	1938
Brochures		
nr.	Titel	jaar
B1	Wettelijke regeling van de luchtbescherming	1937
B2	Algemeene beginselen betreffende de organisatie van den luchtbeschermingsdienst	1937
B3	Politie en luchtbescherming	1937
B4	Zelfbeschermingsmaatregelen (Gezinsbescherming)	1938
Andere uitgaven		
De plaatselijke organisatie van de zelfbescherming tegen luchtaanval- len		1936
Lijst van boekwerken, aanwezig in de bibliotheek der Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming		1937
Gids voor de luchtbescherming 1939		1938
Catalogus van boeken en geschriften aanwezig in de bibliotheek der Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming		1939
De zelfbescherming in 12 praatjes met plaatjes		1940
Eerste hulp voor leeken in praatjes met plaatjes		1940
Het gevaar neemt toe!		1940
Luchtgevaar, maandblad 1934-1944 (va 1942 Rijksinspectie)		
Mededeelingen van de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming 1937-1938		
NVL, Studie-orgaan voor het luchtbeschermingsvraagstuk 1939-1940		
Pro Cive, maandschrift voor luchtbeschermingsvraagstukken 1940-1944 (va 1942 Rijksinspectie)		

Bijlage 6

Publicaties van de Rijksinspecteur (vanaf 1943 Hoofdinspectie) met betrekking tot de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen

Titel	jaar
Richtlijnen voor het nemen van zelfbeschermingsmaatregelen tegen luchtaanvallen in bedrijven (bedrijfs luchtbescherming)	1937
Richtlijnen voor het bouwen en inrichten van schuilplaatsen tegen luchtgevaar	1938
Richtlijnen voor het nemen van zelfbeschermingsmaatregelen tegen luchtaanvallen in groote gebouwen	1938
Het gasmasker G-35 (beredenen), beschrijving, behandeling, oefening	1938
Richtlijnen voor waterleidingbedrijven in verband met de luchtbescherming	1938
Richtlijnen voor de luchtbescherming bij de scheepvaart	1938
Richtlijnen voor gasbedrijven in verband met de luchtbescherming	1939
Richtlijnen voor electriciteitsbedrijven in verband met de luchtbescherming	1939
Richtlijnen voor de luchtbescherming van de mijnen en nevenbedrijven	1939
Richtlijnen voor de luchtbescherming van de Nederlandse Spoorwegen	1939
Richtlijnen voor de luchtbescherming van de binnenscheepvaart	1939
Richtlijnen voor de luchtbescherming van landbouw- en veeteeltbedrijven	1939
Richtlijnen voor de luchtbescherming voor scholen	1939
Richtlijnen voor de behandeling en het onderhoud van het brandblusmateriaal van den luchtbeschermingsdienst, alsmede eenige aanwijzingen hoe te handelen in geval van brand	1939
Richtlijnen voor de bescherming tegen oorlogsgevaaren van kunstschaten in musea, bibliotheken en archieven (Ministerie van OKW)	1939
Aanwijzingen ten behoeve van de zelfbescherming	1940
Bepalingen en voorschriften betreffende het gebruik van verlichting buiten gebouwen, op terreinen e.d.	1940
Voorschriften voor elektrische gloeilampen met beperkte lichtuitstraling voor binnenverlichting	1940
Aanwijzingen ten behoeve van de zelfbescherming, voorbeelden van lichtafscherming ter voorkoming van lichtuitstraling uit gebouwen	1940
Voorschriften betreffende de verlichting zonsondergang	1940

Titel	jaar
Richtlijnen voor het nemen van zelfbeschermingsmaatregelen tegen luchtaanvallen in bedrijven (bedrijfsluchtbescherming)	1937
Voorschriften openbare luchtbeschermingsverlichting, deel 1: Electrische verlichting	1940
Voorschriften openbare luchtbeschermingsverlichting, deel 2: Gasverlichting	1940
Voorschriften voor voetgangerslantaarns met beperkte lichtuitstraling	1940
Voorschriften betreffende de beveiliging van het verkeer op den openbare weg gedurende den tijd, dat het gebruik van normale openbare verlichting verboden is	1940
Voorschriften inzake het gebruik van lichtuitstralende aanduidingen, anders dan ten behoeve van het verkeer	1940
Publicatiën van het Bureau van den Inspecteur voor de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen	1940
Verslag van de herhalingscursus voor gemeentelijke gasspecialisten, gehouden te Delft op 24, 25 en 26 januari 1940	1940
Voorschriften voor voetgangerslantaarns met beperkte lichtuitstraling	1941
Standaardmodel voor lichtbak met beperkte lichtuitstraling, dienende voor aanduidingen van beperkt belang	1941
Aanwijzingen ten behoeve van de zelfbescherming	1941
Richtlijnen voor de behandeling en het onderhoud van het brandblusmateriaal van den luchtbeschermingsdienst, alsmede eenige aanwijzingen hoe te handelen in geval van brand	1940
Aanwijzingen ten behoeve van de zelfbescherming	1941
Luchtbescherming, officiële publicaties, circulaires, voorschriften en andere mededeelingen op luchtbeschermingsgebied	1942
't Is de hoogste tijd...	1943
Laat het zoover niet komen	1943
Vliegtuigen ronken, brandbommen vallen ... radelooze mensen, zij weten niet wat te doen, en U?	1944
Wat te doen en hoe?	1944

Bijlage 7

Lijst van representatieve bouwwerken civiele verdediging.

Noodzetel

Regeringsnoodzetel Algemene Zaken & Financiën	Den Haag
<i>Noodstudio voor minister president</i>	

PCCV

Combinatiebouw PCCV/PCBB/GCCV/kringCoP	Grouw
Combinatiebouw provinciehuis/ PCCV	Den Bosch

GCCV

Gemeentehuis	Binnenhof 1	Barendrecht
	Looierssingel	Middelburg

NCBB

Fort lunet 1	Utrecht
--------------	---------

PCBB

Overijssel	Noorderbergstraat 30	Holten
Gelderland (tevens PCCV)	Oranjeweg 6	Oosterbeek

KringCoP

Cop Overvoorde	Rijswijk
Cop Limburg	Gulpen

NS

Beschermd onderkomen Kijfhoek	Barendrecht
-------------------------------	-------------

PTT

Verbindingsruimte	Coolsingel	Rotterdam
-------------------	------------	-----------

Sluizen en bruggen

Beschermd onderkomen	Krimpen aan de lek
Beschermd onderkomen	Volkeraksluizen
Sluiscomplex	Maasbracht, Eefde

Rijksverkeersinspectie

RVI	Rotterdam
-----	-----------

Kunstbergplaats

Paaslo	Paasloregel 77	Willemsoord
Otterloo	Houtkampweg 6	Kröller Muller museum

Noordwijk

Luchtwachttorens

Toren

Eede Z-VI

Beschermd onderkomen

Westerschouwen

Schuilkelders

Texaco Caltex (Oudste CV schuilkelder)

Rotterdam

Parkeergarage Brinkhof

Apeldoorn

Metrostation

Rotterdam/A'dam

Bruggehoofd

Groningen

Villa

Roosendaal

EI Genie

Bijlage 8

Bouwkundige voorzieningen civiele verdedigingsvoorbereiding

Noodzetels regeringsonderkomens

Algemene Zaken/ Financiën	geen opgave ²	Den Haag
Landbouw en Visserij	Schenkweg 324	Den Haag
Buitenlandse zaken	Prins Clausweg	Den Haag
Buitenlandse zaken	Plein 23	Den Haag
Paleis van Justitie	Jul. Van Stolberglaan	Den Haag
Verkeer en Waterstaat	Koningskade 4	Den Haag
Binnenlands zaken/ Justitie	Schedeldoekshaven 200	Den Haag
Onderwijs en Wetenschap	Nieuwe Uitleg 1	Den Haag
WVC (CRM)	Steenvoordelaan 370	Rijswijk
Verkeer en Waterstaat	Duurswoldlaan 2	Delfzijl
Verkeer en Waterstaat	Engelsekamp 4	Groningen

Provinciale Commandopost Civiele Verdediging (PCCV)

Noord-Holland (nominatie van sloop)	Dreef 3	Haarlem
Zuid-Holland wijk (gesloopt dec 2006)	Boerhaveweg	Noord-
Zeeland (depot SCEZ)	Looierssingel 4	Middelburg
Noord-Brabant (in gebruik OO&V)	Guido-Gazellelaan 70	Den Bosch
Limburg	Fort Willem	Maastricht
Groningen (archief prov.)	St. Jansstraat 4	Groningen
Friesland (gedeeltelijk intact)	Burstumerdijk 1	Grouw
Drenthe (volledig leeg)	Brunelstraat 4	Assen
Overijssel	Holterberg	Holten
Gelderland (depot)	Oranjeweg 6	Oosterbeek
Utrecht (depot)	Nieuwe weg 2	Willeskop

² I.v.m. veiligheidsredenen zijn deze adressen niet beschikbaar
Adressen bij Stichting NCBB bekend

Gemeentelijke Commandopost Civiele Verdediging (GCCV).

Dit is geen compleet overzicht

Leeuwarden	Grouw
Middelburg	Looierssingel naast PCCV
Rotterdam	Coolsingel onder Raadhuis
Barendrecht	gemeentehuis
Hengelo	Burg. Jansenplein 1 onder stadhuis
Beuningen	van Heemstraweg 46
Nunspeet	Markt 1 onder gemeentehuis
Zutphen	's Gravenhof 1
Hoevelaken	Kantemarsweg 6
Zeist	Het Rond 1
Baarle-Nassau	Singel 1A
Kaatsheuvel	Nieuwe markt 1
Oisterwijk	De Lind 56
Oss	Raadhuislaan
Hoofddorp	Nieuweweg 70
Den Haag	Burg. De Monchyplein 19 (tot 1969)
Den Haag	Overvoorde (vanaf 1970 in oude BB
CommandoPost)	
Krimpen a/d IJssel	Raadhuisplein 2
Leiden	Lange Gracht 72

Nationale Commandopost Bescherming Bevolking (NCBB)

Fort lunet 1 Koningsweg 256 Utrecht

Provinciale Commandopost Bescherming Bevolking (PCBB)

Noord-Holland	Schoonzichtlaan 8	Haarlem
Zuid-Holland (tevens PCCV)	Boerhaveweg	Noordwijk (ge-sloopt '06)
Zeeland (tevens PCCV)	Looierssingel	Middelburg (depot SCEZ)
N-Brabant (tevens PCCV)	Guido Gazellelaan 70	Den Bosch(OO&V)
Limburg (tevens PCCV)	Fort Willem	Maastricht
Groningen	"be-quick" terrein	Haren (schietbaan)
Friesland (tevens PCCV)	Burstumerdijk 1	Grouw (deels intact)
Drenthe (tevens PCCV)	Brunelstraat 4	Assen (volledig-leeg)
Overijssel	Noorderbergstraat 30	Holten
Gelderland (tevens PCCV)	Oranjeweg 6	Oosterbeek (depot)
Utrecht (tevens PCCV)	Nieuweweg 2	Willeskop (depot)

Kringcommandopost Bescherming Bevolking (CoP)***Periode 1950- 1961***

(geen compleet overzicht, status 1957)

A-gemeente Bergen op Zoom Wassenaarstraat 61

A-kring Breda

Doelen 13

A-kring Eindhoven	J. v. Maerlantlaan 11	kelder St.
Catharinalyceum		
A-kring Helmond	-----	
A-gemeente 's-Hertogenbosch	v.d.Weeghensingel	kelder kantoor BB
A-gemeente Roosendaal	St.Theresiastraat 2	
A-gemeente Tilburg	Enschotsestraat 28	
B-kring Noord-Brabant 1	Zandstraat 3	Vught
B-kring Noord-Brabant 2	Kloosterstraat 1	Nuenen
B-kring Noord-Brabant 3	-----	
B-kring Noord-Brabant 4	Nieuwe Bouwlingstraat 33	Oosterhout
B-kring Noord-Brabant 5	Prov.weg 1 Almkerk	kelder
B-kring Noord-Brabant 6	Vianenstraat 1	Oss
A-gemeente Arnhem	Schelmseweg 93	Arnhem
A-gemeente Nijmegen	Groesbeekseweg 329	Bunker
A-gemeente Apeldoorn	Seringenlaan 21	
A-gemeente Zutphen	Houtwal	
A-gemeente Doesburg	Kleine wal 11	
B-kring Gelderland 1	Ede	
B-kring Gelderland 2	----	
B-kring Gelderland 3	Deventerweg 20	Harderwijk
B-kring Gelderland 4	gemeentehuis	Brummen kelder
B-kring Gelderland 5	gemeentegebouw	Barchem kelder
B-kring Gelderland 6	Beukenhorstweg 1	Winterswijk
B-kring Gelderland 7	Varsseveldseweg 108	Doetichem
B-kring Gelderland 8	Valburgseweg 22	Elst
B-kring Gelderland 9	Geerstraat 1	Druten
B-kring Gelderland 10	Nonnenstraat 17	Zaltbommel
B-kring Gelderland 11	-----	
B-kring Gelderland 12	Watertorenweg 36	Berg en Dal
A-gemeente Delft	Kanaalstraat 10	
A-kring Dordrecht	Brouwersdijk 2	
A-kring 's Gravenhage	Overvoorde-Rijswijk	
A-kring Leiden	-----	
A-kring Rotterdam	naast begraafplaats	Overschie
B-kring Zuid-Holland 1	-----	
B-kring Zuid-Holland 2	Dijkweg 13	Naaldwijk
B-kring Zuid-Holland 3	Schoolstraat 7	Alphen a.d. Rijn
B-kring Zuid-Holland 4	Goejanverwelldijk 74	Gouda
B-kring Zuid-Holland 5	Groenmarkt	Gorinchem
B-kring Zuid-Holland 6	Raadhuislaan 20	Mijnsheerenland
B-kring Zuid-Holland 7	Vissersdijk 5	Heenvliet
B-kring Zuid-Holland 8	Konninginnelaan 26	Sommelsdijk
A-gemeente Amsterdam	Meslingstraat	
A-kring Haarlem	Florapark 4	
A-gemeente Den Helder	Timorlaan	
A-gemeente Hilversum	Lobelisstraat 10	
A-kring Velsen-Beverwijk	Driehuizerkerkweg	Driehuis

A-kring Zaanstreek	Middel 2	Westzaan
B-kring Noord-Holland 1	Loggersplein 1	Wieringenwerf
B-kring Noord-Holland 2	Zuiderweg 15	Schagen
B-kring Noord-Holland 3	Vollerswaal 22	Hoorn
B-kring Noord-Holland 4	Frans Halsstraat 49	Alkmaar
B-kring Noord-Holland 5	Kaatjessteeg 10	Purmerend
B-kring Noord-Holland 6	achter politiebureau	Hoofddorp
B-kring Noord-Holland 7	Molenzicht 5	Weesp
B-kring Noord-Holland 8	Voormeulenweg	Bussum
B-gemeente Texel	Vismarkt 1	Den Burg
A-gemeente Terneuzen	Axelsestraat 79	
A-gemeente Vlissingen	Hogeweg	bunker
B-kring Zeeland 1	Torenvliedt	Middelburg,bunker
B-kring Zeeland 2	L.P. v.d Spiegelstr. 4	Goes
B-kring Zeeland 3	Zandstraat Oostburg	bunker
B-kring Zeeland 4	Axelsestraat 79	Terneuzen
B-kring Zeeland 5	Bebouwdedam 43	Tholen
B-kring Zeeland 6	PTT kantoor	Zierikzee , kelder
A-gemeente Amersfoort	Sportpark Birkhoven	bunker
A-gemeente Utrecht	-----	
B-kring Utrecht 1	Kon. Willem III kazerne	Nieuwersluis
B-kring Utrecht 2	Kronenburgplantsoen 13	IJsselstein
B-kring Utrecht 3	Maarnse Voetpad 2	Doorn
B-kring Utrecht 4	Utrechtseweg 141	Zeist
A-gemeente Harlingen	Begraafplaatslaan	
A-gemeente Leeuwarden	Plataanstraat 34	
B-kring Friesland 1	Almastraat	Sneek school
B-kring Friesland 2	Poststraat	Heerenveen
B-kring Friesland 3	Oosterstraat 22	Drachten
B-kring Friesland 4	Voorstraat 33	Franeke
B-kring Friesland 5	Zijl 32	Dokkum
A-gemeente Almelo	Ganzediepstraat 2	
A-gemeente Deventer	Ceintuurbaan	
A-gemeente Enschede	Wooldrikshoekweg	
A-gemeente Hengelo	-----	
A-gemeente Oldenzaal	Dr. Arrienstraat 58	
A-kring Zwolle	Anth. v/d. Heimstraat	school
B-kring Overijssel 1	Raadhuis Steenwijk	kelder
B-kring Overijssel 2	Skonevaarderstr.	Kampen school
B-kring Overijssel 3	Gemeentehuis	Ommen kelder
B-kring Overijssel 4	Gemeentehuis	Schalkhaar
B-kring Overijssel 5	Huttenwal 32	Rijssen
B-kring Overijssel 6	Spoorstraat 15	Goor
B-kring Overijssel 7	Muchteweg 26	Losser
A-gemeente Delfzijl	Buitensingel 10	
A-gemeente Groningen	v.Leeuwenhoekstraat 23	
B-kring Groningen 1	Gemeentehuis	Zuidhorn
B-kring Groningen 2	Gemeentehuis	Winsum
B-kring Groningen 3	Takenslaan 3	Appingedam

B-kring Groningen 4	Marktplaats 13	Winschoten
B-kring Groningen 5	Oosterdiep 43	Veendam
B-kring Drenthe 1	Dr. Nassaulaan 9	Assen
B-kring Drenthe 2	Gemeentehuis	Emmen
B-kring Drenthe 3	Raadhuis	Hoogeveen
B-kring Drenthe 4	Gasgracht	Meppel
A-kring Heerlen	Heerlerbaan 159	
A-kring Maastricht	Cabargerweg	kazemat
A-kring Nieuwe Mijnstreek	Joannesstraat 47	Geleen
A-kring Roermond	Heinsbergerweg 12	Roermond
A-kring Venlo	Velderseweg	Venlo
B-kring Limburg-noord	Maaspoort 1	Weert
B-kring Limburg-Zuid 1 school	Molenweg 44	Sittard,
B-kring Limburg-Zuid 2	Cauberg 311	Valkenburg
B-kring Limburg-Zuid 3	-----	

Tweede Periode 1961 – 1970

Groningen-c	Takenslaan 3	Appingedam
Groningen-d	Raadhuisplein 5	Veendam
Groningen-west	Kastanjelaan 2	Groningen
Friesland-a	Oude Dijk 17	Sneek
Friesland-b woud	Van Limburg Stirumweg 8	Oranje-
Friesland-c (tevens PCCV)	Burstumerdijk	Grouw
Drente-a	Dr. Nassaulaan 9	Assen
Drente-b	van Schaikweg 6	Emmen
Drente-c	Raadhuisplein 1	Hoogeveen
Overijssel-a	Ridderspoorstraat 7	Dedemsvaart
Overijssel-b	Westdorplein 227	Raalte
Overijssel-c broek	Almelosestraat 11	Deldener-
Gelderland-a	Julianalaan 43	Harderwijk
Gelderland-b	Seringenlaan 21	Apeldoorn
Gelderland-e	Schelmseweg 93	Arnhem
Gelderland-f	Watertorenweg 3	Berg en Dal
Gelderland-g	Burg.v Lidt de Jeudelaan	Tiel
Gelderland	Lijsterbeslaan 42	Doetinchem
Utrecht-a	Fort Nieuwensluis	Nieuwensluis
Utrecht-b gesloopt)	24 Oktoberplein	Utrecht (wordt
Utrecht-c	Maarnse Voetpad 2	Doorn
Zeeland-a	Fruitlaan	Goes
Zeeland-c	Tragelweg	Oostburg
Noord-Brabant-a	Guido Gezellelaan 70	Den Bosch
Noord-Brabant-b	Engelse Tuin 1	Waalre
Noord-Brabant-c	Dr. Ahausstraat 2	Tilburg
Noord-Brabant-d	Doelen 11	Breda
Noord-Brabant-e	Concierelaan 1	Roosendaal

Limburg-a	Beversbergweg 4	Gulpen
Limburg-b	Koniginnelaan 71 b	Roermond
Limburg-c	Nijmeegsestraatweg 42	Venlo (volledig leeg)

Noord-Holland-a	Provincialeweg 2	Schagen (dierenkliniek)
Noord-Holland-b	Fr. Halsstraat 49	Alkmaar
Noord-Holland-c	Middel 4	Westzaan
Noord-Holland-d	Zeeweg	Bloemendaal
Noord-Holland-e	Meslingstraat	Amsterdam (depot filmmuseum)
Noord-Holland-f	Manegelaan	Hoofddorp
Noord-Holland-g	Diependaalselaan	Hilversum
Zuid-Holland-a		Zoeterwoude
Zuid-Holland-b	park Overvoorde	Rijswijk
Zuid-Holland-c	naast begraafplaats	Overschie (depot HBM)
Zuid-Holland-d	Goejaverwelledijk 10	Gouda
Zuid-Holland-e	Bastion 10	Gorinchem
Zuid-Holland-f	Nassauweg 2	Dordrecht (wordt gesloopt)
Zuid-Holland-g	in de duinen	Oostvoorne

Rijksmagazijn/opstelplaats Mobiele Colonnies

Wijk bij Duurstede	Molenvliet 11
Helenaveen	Oude Peelstraat 95
Schijndel	Nieuwe Molenheide 14
Zevenbergen	Industrieweg 2
Hoogwoud	Westerboekelweg 19/21
Nieuw Vennep	Kopstraat 7
Leiderdorp	Lijnbaan 5
Nieuwleusen	Meeleweg 14a
Nijkerk	Gildenstraat 12

Rijkswaterstaat

Vervoer over water

(geen compleet overzicht)

Eefde	Kapperallee 53	sluiscomplex
Delden	Sluisstraat 2	sluiscomplex
Hengelo	Twekkelerweg 315	
Belfeld		sluiscomplex
Borgharen	Sluisdijk	sluiscomplex
Born	Sluisweg	sluiscomplex
Maasbracht	Sluisweg	sluiscomplex
Sambeek	Maasstraat 30	
Krimpen a/d IJssel	Algera Sluis	sluis/brug complex
Commando	Fort Steurgat	Werkendam

Vervoer over de weg

post RVI Z-Holland	Thurledeweg 95	Rotterdam
post RVI Groningen	Kampkensberg 2	Groningen

post RVI Friesland	Tesselschadestraat 7	Leeuwarden
post RVI Drenthe	Beilerstraat 83	Assen
post RVI Overijssel	Schuttevaerkade 84	Zwolle
post RVI Gelderland	Pels Rijckenstraat 1	Arnhem
post RVI Utrecht	Maliebaan 55	Utrecht
post RVI Noord-Holland	Egelenburg 75	Amsterdam
post RVI Zeeland	Bierkaai 11	Middelburg
post RVI Noord-Brabant	Wilhelminapark 2	's-
Hertogenbosch		
post RVI Limburg	Stadhuisstraat 6	Maastricht

Volksgezondheid

MIBO magazijn
Noord-Holland

Herculesstraat 2 Alkmaar
Nieuwe havenweg 53 Hilversum
Westerboekelweg 34-44 Hoogwoud
Kalkovenweg 23 Alphen aan de

Zuid-Holland
Rijn

Sikkelstraat 5-7 Dordrecht
Stephensonstraat 3-7 Den Haag
Veerweg 1 Numansdorp

Zeeland

v. Doornestraat 3 Goes
Industrieweg 17 Oostburg

Noord-Brabant

Kruisbroekstraat 11-13 Boxtel
Wijngaardstraat 63 Hoensbroek
Dinteloordseweg 80 Steenberg
Taylorweg 3 Veghel

Limburg

Marisstraat 10 Beringe
Gaasstraat Simpelveld
Susteren

Friesland
Groningen

Tussendiepen 11-13 Drachten
Industrieterrein A Musselkanaal
Nieuwe weg 76 Nuis
Productieweg 1 Hoogezand

Drenthe
Overijssel
Gelderland

Industrieweg 20 Meppel
Woestenweg 1 Ommen
Scheggertdijk 41 Almen
Wilmersdorf 5 Apeldoorn
Nijkerk

Utrecht

Latensteinse Middenw 9 Tiel
Molenweg 19 Abcoude
Merwedeweg 6 Breukelen
Wierselaan 120 Vreeswijk
Gr. Mijdrechtstraat 17 Mijdrecht

Kunstbergplaats

Leeuwarden
Paaslo

Paaslorege 77 Willemsoord

Otterloo museum	Houtkampweg 6	Kröller Muller
Maastricht Amsterdam	St. Pietersberg P.Potterstraat	van Gogh museum
Heemskerk Zandvoort Den Haag	Mauritshuis	
Noordwijk		
<i>Landelijke opleidingscentra</i>		
Steenwijkerwold		
Wieringerwerf		
Helenaveen		
Crailo (Laren) zowel opleiding tbv BB en KMC		

lokale opleidingscentra

geen compleet overzicht

Arnhem	Schelmseweg . Enige houten objecten die gebruikt zijn voor de opleiding.
Amsterdam	oefenterrein voor o.a. redding/ brandweeroefeningen
Margraten	oefengebouw voor o.a. redding/ brandweeroefeningen
Rijswijk	Overvoorde. Oefenruïne. Straat met diverse oefenobjecten

Luchtwachttorens (Systeem Raat)

Aardenburg
Bedum
Bladel
Den Horn
Groesbeek
Hees
Kamerik
Koewacht
Linne
Maashees
Nieuw-Namen
Oploo
Oud Schoonebeek
Oude Mirdum
Posterholt
Rossum
Strijensas
Winschoten

Beschermd onderkomen t.b.v. luchtwachttoeren

Westenschouwen bij uitkijktoren (niet LWD toren)
Aardenburg bij LWD toren

Noodhospitaal

Amsterdams Medisch Centrum (AMC)	Amsterdam
Utrechts Medisch Centrum (UMC)	Utrecht
Albert Schweitzer ziekenhuis	Dordrecht

Nederlandse spoorwegen (NS)

Amersfoort	t.b.v. rayon	B.Wuytierslaan
Eindhoven	t.b.v. rayon	
Haren	t.b.v. district	Nieuwe stationsweg
Hoek van Holland	t.b.v. district	Stationsweg 1
Kijfhoek	t.b.v. rayon	rangeerterrein
Maarsbergen	t.b.v. directie	
Weert	t.b.v. district	Stationsplein
Zandvoort	t.b.v. district	Stationsplein 4

PTT telefoonverbindingen

Mininoodnet PTT

Adres: Geen opgave³

Overheidstelefoonnet/ Noodnet

Adres: Geen opgave⁴

Telexnetwerk

Hoofdcentrale Bussum	Amersfoortsestraatweg 85
Amsterdam	NoordZijde Voorburgwal 182
Den Haag	Rijswijkseweg 15
Rotterdam	Waalhaven

Radioverbindingen

Radio Scheveningen	Merwedestraat 1	IJmuiden
Radio Kootwijk	Kootwijk	

Omroep

Noodstudio NOS	Sumatralaan 45	Hilversum
Noodstudio Noodzetel	Algemene zaken	Den
Haag		
Noodstudio NCBB	Fort Lunet 1	Utrecht
Noodstudio PCCV	Boerhaveweg	Noord-
wijk		

³ I.v.m. veiligheidsredenen zijn deze adressen niet beschikbaar
Adressen bij Stichting NCBB bekend

⁴ I.v.m. veiligheidsredenen zijn deze adressen niet beschikbaar
Adressen bij Stichting NCBB bekend

Schuilgelegenheid

Particuliere schuilgelegenheid

Den Haag Huis ten Bosch onder zwembad-
 adres: geen opgave
 Roosendaal onder bungalow adres: geen
 opgave⁵

Openbare schuilgelegenheid

(geen compleet overzicht)

<u>Plaats</u>	<u>Adres</u>	<u>Capaciteit</u>	<u>Locatie</u>
Groningen	Emmasingel	135	Brughoofd
Emmabrug			
	Grote markt	145	Gebouw V&D
	Raamstraat	10.000	Parkeergarage
Leeuwarden	Wilhelminaplein		Parkeergarage
Leeuwarden	diverse kleine osk	450	
Enschede	Espoorstraat	50	hk. lippekerkstraat
Enschede	Haaksbergenstr	50	hk. Singels
Hardenberg	Stephanusplein 1	400	stadhuis
Losser	Raadhuisplein	400	stadhuis
Oldenzaal	Ganzemarkt	200	stadhuis
Rijssen	Schild 1	250	stadhuis
Vriezenveen	Manitobaplein 1	600	gemeentehuis
Apeldoorn	Brinklaan	7000	parkeergarage
Arnhem	Willemsplein	250	kelder
Arnhem	Willemsplein	100	kelder
Eibergen	Grotestraat	4000	parkeergarage
Harderwijk	Havendam	5000	gemeentehuis
Nunspeet	Markt 1	3000	gemeentehuis
Nijmegen	Scheldemakershof	120	
Nijmegen	Willemsweg	50	hk. Graafseweg
Nijmegen	Stationsplein 6	120	voetgangerstunnel NS
Putten	Fontanusplein 2	1000	gemeentehuis
Zutphen	Coehoornsingel 5	200	bejaardenhuis
Amersfoort	Amsterdamseweg	200	fietstunnel
Amersfoort	Anhemseweg	4150	parkeergarage
Amersfoort	Beestenmarkt	2775	parkeergarage
Hoevelaken	Kantemarsweg 6	1750	
Soest	Birkstraat	2000	
Utrecht	Moreelsepark	1920	Noordertunnel NS
Utrecht	Kon. Wilhelmina.	120	Bruggehoofd
Merwedekanaal			
Utrecht	Einsteindreef	250	Bruggehoofd De
Vecht			

⁵ I.v.m. veiligheidsredenen zijn deze adressen niet beschikbaar
 Adressen bij Stichting NCB B bekend

Utrecht	Sterrebuurt	250	Bruggehoofd
Krommerijn			
Utrecht	V.Asch v. Wijckstr	100	scholengemeenschap
Vlissingen	Stadhuisplein	100	gemeentehuis
Middelburg	Geerplein	1800	parkeergarage

Bijlage 9

Overzicht van officiële openingen van BB commandoposten in : De Paladijn 1963-1970

PCBB Noord-Holland geopend. 29 april 1963
(De Paladijn, juni 1963 No. 9, p.4)

A-Kring Utrecht-c commandopost Doorn Eerste nieuwe kringcommandopost na de reorganisatie van de kringen. Bouw gestart mei 1962, geopend September 1963
(De Paladijn, oktober 1963 No 1, p.6)

PCBB/PCCV Utrecht eerste gecombineerde bouwwerk waarin beide organisatie samen onder een dak gaan werken. Locatie is Willeskop
PCBB = Provinciale commandopost BB
PCCV = Provinciaal centrum civiele verdediging
Geopend 11 februari 1964
(De Paladijn, maart 1964 No.6, p.4)

B-kring Gelderland-a commandopost in Harderwijk in aanbouw
(De Paladijn, april 1964 No.7, p.24)

PCBB/PCCV Gelderland te Oosterbeek geopend 19 november 1964 (5^e uit de serie van 11)
(De Paladijn, december 1964 No.3, p.6)

PCBB Overijssel te Holten geopend 19 november 1964
(De Paladijn, december 1964 No.3, p.6)

A-kring Zuid-Holland-f commandopost BB te Dordrecht. Geopend 30 november 1964 (Dit is de dertiende nieuw gebouwde commandopost)
(De Paladijn, januari 1965 No. 4, p.22)

A-kring Zuid-Holland-c commandopost BB te Rotterdam, Heropend na verbouwing 3 februari 1965.. Nieuw gebouwd en voor eerst maal geopend 9 december 1955
(De Paladijn, maart 1965 No. 6, p.4)

A-kring Utrecht-c commandopost BB te Utrecht. Heropend na verbouwing 10 februari 1965.
Aanbouw aan bestaande Duitse bunker.
(De Paladijn, maart 1965 No. 6, p.4)

A-kring Groningen-b commandopost BB in Groningen Stad. Geopend 16 maart 1965
(De Paladijn, april 1965 No. 7, p.20)

A-kring Gelderland-d commandopost BB in Doetinchem. Geopend 29 april 1965.

(De Paladijn, juni 1965 No. 9, p.2)

A-kring Gelderland-f commandopost BB te Berg en Dal. Heropening na verbouwing 24 mei 1965. Dit is de CoP waar het experiment COPEX heeft plaatsgevonden.

(De Paladijn, juli 1965 No. 10, p.22)

A-kring Zeeland-c commandopost BB te Oostburg. Geopend 1 juni 1965

(De Paladijn, juli 1965 No. 10, p.22)

A-kring Zuid-Holland-d commandopost BB te Gouda. Geopend juni 1965

(De Paladijn, juli 1965 No. 10, p.22)

A-kring Overijssel-b commandopost BB te Raalte. Geopend aug/sept 1965

(De Paladijn, oktober 1965 No. 1, p.12)

B-kring Noord-Holland-f commandopost BB te Hoofddorp. Geopend 15 november 1965

(De Paladijn, december 1965 No. 3, p.15)

A-kring Groningen-c commandopost BB te Appingendam. Geopend 1 december 1965.

(De Paladijn, januari 1966 No. 4, p.14)

B-kring Friesland-a commandopost BB te Sneek. Geopend 28 december 1965.

(De Paladijn, februari 1966 No. 5, p.8)

B-kring Utrecht-a commandopost BB te Nieuwersluis. Nieuwbouw van een commandopost binnen het bestaande fort Nieuwersluis. Geopend 12 januari 1966.

(De Paladijn, februari 1966 No. 5, p.8)

A-kring Gelderland-e commandopost BB te Arnhem. Geopend 18 april 1966.

(De Paladijn, mei 1966 No. 8, p.3)

A-kring Noord-Holland-d commandopost BB te Bloemendaal. Geopend 1 april 1966.

(De Paladijn, mei 1966 No. 8, p.16)

A-kring Noord-Brabant-e commandopost te Roosendaal. Geopend april 1966.

B-kring Drenthe-a commandopost te Assen. Geopend 26 mei 1966.

(De Paladijn, juli/augustus 1966 No. 10/11, p.2)

B-kring Friesland-b commandopost te Oranjewoud. Geopend 2 juni 1966.

(De Paladijn, juli/augustus 1966 No. 10/11, p.2)

B-kring Groningen-d commandopost te Veendam. Geopend september 1966.

(De Paladijn, januari 1967 No. 4, p.12)

B-kring Drenthe-b commandopost te Emmen. Geopend november 1966.
(De Paladijn, december 1966 No. 3, p.15)

A-kring Noord-Holland-a commandopost te Schagen. Geopend november 1966.

A-kring Noord-Brabant-b commandopost te Waalre, gemeente Eindhoven.
Geopend 1 december 1966.
(De Paladijn, januari 1967 No. 4, p.12)

A-kring Limburg-c commandopost te Gulpen. Geopend medio 1967.

A-kring Friesland-c commandopost BB, PCBB, PCCV en GCCV te Grouw.
Geopend 16 oktober 1967.
(De Paladijn, november 1967 No. 2, p.13)

B-kring Zuid-Holland-e commandopost te Gorinchem. Geopend 16 oktober 1967.
(De Paladijn, december 1967 No. 3, p.8)

A-kring Zuid-Holland-a commandopost te Zoeterwoude-Rijndijk. Geopend 27 oktober 1967.
(De Paladijn, december 1967 No. 3, p.8)

PCBB/PCCV Zeeland te Middelburg. Geopend 29 februari 1968.
(De Paladijn, maart 1968 No. 6, p.2)

PCBB/PCCV Drenthe te Assen. Geopend 1 april 1968.
(De Paladijn, mei 1968 No. 8, p.2)

PCBB/PCCV Noord-Brabant te 's Hertogenbosch. Geopend 20 mei 1969.
Dit is de laatste PCBB en PCCV die gebouwd is van de elf stuks.
(De Paladijn, juni 1969 No. 9, p.4)

A-kring Zuid-Holland-b commandopost te Rijswijk. Geopend 6 oktober 1969.
(De Paladijn, november 1969 No. 2, p.16)

A-kring Zeeland-a commandopost te Goes. Geopend 11 april 1970.
Dit is de laatste nieuw gebouwde commandopost BB.
(De Paladijn, mei 1970 No. 8, p. 2)

Colofon

Auteur Tine van Merwijk

Afbeeldingen afkomstig

uit archief van de

Stichting Nationale

Collectie Bescherming

Bevolking

Fotograaf R. Smid .

Uitgave Rijksdienst voor

Archeologie, Cultuur-

landschap en Monumen-

ten, Zeist 2007

basisontwerp B@seline,

Utrecht